

ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΙΔΡΥΜΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΑΣ

ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ ΤΗΣ ΨΑΛΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Ἡ Ὀκταηχία

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

Γ' Διεθνῶς Συνεδρίου
Μουσικολογικοῦ καὶ Ψαλτικοῦ

Ἀθήνα, 17-21 Ὀκτωβρίου 2006

Ἐκδότης Γρ. Θ. Στάθης

ΑΘΗΝΑ 2010

Τὸ Δ.Σ. τοῦ Ἰδρύματος Βυζαντινῆς Μουσικολογίας

(γιὰ τὴν τριετία 1/9/2006 – 31/8/2008)

ΠΡΟΕΔΡΟΣ	† ὁ μακαριστὸς Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κυρὸς Χριστόδουλος.
ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ	ὁ σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Παραμυθίας κ. Τίτος.
Γ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ	ὁ ἐλλογιμώτατος κ. Ἀχιλλεὺς Χαλδαιάκης, Ἐπίκουρος Καθηγητῆς Βυζαντινῆς Μουσικολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν - Πρωτοψάλτης.
ΤΑΜΙΑΣ	ὁ ἐλλογιμώτατος κ. Δημήτριος Μπαλαγεώργος, Λέκτωρ τῆς Βυζαντινῆς Μουσικολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν - Πρωτοψάλτης.
ΜΕΛΗ	ὁ ἐλλογιμώτατος κ. Ἀθανάσιος Βουρλῆς, Καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν - Πρωτοψάλτης ὁ ἐλλογιμώτατος κ. Γεώργιος Φίλιας, Καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. ὁ ἐλλογιμώτατος κ. Κωνσταντῖνος Καραγκούνης, Διδάκτωρ Βυζαντινῆς Μουσικολογίας - Πρωτοψάλτης.
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ - ΕΙΣΗΓΗΤΙΚΟ ΜΕΛΟΣ	ὁ ἐλλογιμώτατος κ. Γρηγόριος Θ. Στάθης, Καθηγητῆς Βυζαντινῆς Μουσικολογίας καὶ Ψαλτικῆς Τέχνης τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Ὁργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Θ. ΣΤΑΘΗΣ, Καθηγητῆς – Πρόεδρος
ΑΧΙΛΛΕΥΣ ΧΑΛΔΑΙΑΚΗΣ, ἐπικ. Καθηγητῆς – Γραμματεὺς
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΠΑΛΑΓΕΩΡΓΟΣ, Λέκτωρ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Διδάκτωρ
ΦΛΩΡΑ ΚΡΗΤΙΚΟΥ, Διδάκτωρ

Γραμματεία, Συντονιστικὴ - Ἐκτελεστικὴ

Γρηγόριος Ἀναστασίου, Διδάκτωρ
Εὐαγγελία Σπυράκου, Διδάκτωρ
Σεβαστὴ Μαζέρα-Μάμαλη, Διδάκτωρ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Τρίτη 17 Ὀκτωβρίου 2006

ώρα 19.00 ἀπογευματινή

Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν Αἴθουσα «Δημήτρης Μητρόπουλος»

Ἐναρξη τοῦ Συνεδρίου

A' Μέρος

- Καλωσῶρισμα καὶ ἔκφραση εὐχαριστιῶν, ἀπ' τὸν κ. Γρ. Θ. Στάθη.
- Ἀνάγνωση μνημμάτων καὶ χαιρετισμοί.
- Τελετὴ ἀπονομῆς τοῦ Παρασήμου τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, τοῦ καὶ Ἰδρυτοῦ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὸν Καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Διευθυντὴν τοῦ Ἰδρύματος Βυζαντινῆς Μουσικολογίας καὶ Χοράρχην τοῦ Χοροῦ Ψαλτῶν «Οἱ Μαῖστορες τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης» κ. Γρηγόριον Θ. Στάθην
 - α. Παρουσίαση τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ τιμωμένου – Laudatio ἀπ' τὸν Κοσμήτορα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, καθηγητὴ Φιλοσοφίας κ. Θεόδωρο Πελεgrίνη
 - β. Ἀνάγνωση τῆς Συνοδικῆς Διαγνώμης, τῆς 13ης μηνὸς Μαρτίου 2006
 - γ. Ἀπονομὴ τοῦ Διπλώματος καὶ τοῦ Χρυσοῦ Σταυροῦ ὑπὸ τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Χριστοδοῦλου
 - δ. Εὐχαριστήρια Ἀντιφώνηση τοῦ τιμωμένου
- Εὐλογητικὴ Προσφώνηση καὶ Κήρυξη ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τοῦ Γ' Διεθνoῦς Συνεδρίου ὑπὸ τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Χριστοδοῦλου.

B' Μέρος

Ψαλτικὴ Ἐκδήλωση

- Χορὸς Ψαλτῶν «Οἱ Μαῖστορες τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης»
Χοράρχης: Ἀχιλλεὺς Χαλδαιάκης, Ἐπίκουρος Καθηγητῆς – Πρωτοψάλτης ἰ. ν. Ζωοδόχου Πηγῆς ὁδοῦ Ἀκαδημίας
- Χορὸς Ψαλτῶν τοῦ Πατριαρχείου Ρουμανίας
Χοράρχης: Mihail Buca, Πρωτοψάλτης
- Δεξίωση στὸ φουαγιέ τῆς αἴθουσας «Δημήτρης Μητρόπουλος»

Τετάρτη 18 Ὀκτωβρίου 2006 πρωί

Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν Αἴθουσα Banquet

Ἐπιστημονικὲς Ἀνακοινώσεις

1η ΠΡΩΪΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Πρόεδρος: Γρηγόριος Θ. Στάθης

- 09.30 Χαράλαμπος Σπυρίδης, «Οί Πυθαγορικοί, οἷς πολλαχῆ ἔπεται Πλάτων, τὴν μουσικὴν φασιν ἐναντίων συναρμογὴν καὶ τῶν πολλῶν ἔνωσιν καὶ τῶν δίχα φρονούντων συμφρόνησιν· Θεῶν Συμυρναῖος, *Τῶν κατὰ τὸ μαθηματικὸν χρησίμων*, 12, 10-12».
- 9.50 Στυλιανὸς Ψαρουδάκης, «Ζητήματα ἀρμονικῆς στὴν Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Μουσικὴ».
- 10.10 Ἀντώνιος Κωνσταντινίδης, «Διάτονον γένος, τὸ ἀρχαῖο καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς».
- 10.30 Ἀντώνιος Ἀλυγιζάκης, «Ἡ θεωρία τῶν φωνῶν καὶ τῶν ἤχων».
- 10.50 Ἀθανάσιος Βουρλῆς, «Ἡ ὀκταηχία στὴν ὀρθόδοξη λατρεία – Γενικὴ θεώρηση».
- 11.10 Συζήτηση – Διάλειμμα

2η ΠΡΩΪΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Πρόεδρος· Χαράλαμπος Σπυρίδης

- 11.30 π. Νικόλαος Ἀλεξάκης, «Πρόταση ἐπαναπροσδιορισμοῦ τῆς ἔννοιας τοῦ ἤχου στὸ πλαίσιο τῆς ὀκταηχίας».
- 11.50 Γιάννης Πλεμμένος, «Χουζάμ ἢ Χιτζάζ, διαλέξτε! (ἡ περὶ τοῦ ὁμοουσίου τοῦ χρωματικοῦ γένους)».
- 12.10 Δημήτριος Δελβινιώτης, «Μουσικὴ Διαστηματικὴ Ψηφιακὴ Ἀνάλυση στὸ Βυζαντινὸ Μέλος».
- 12.30 Σπυρίδων Φωτόπουλος, «Μελέτη χρησιμοποιούμενων μουσικῶν κλιμάκων ἀπὸ παραδοσιακοὺς ψάλτες μὲ τεχνικὲς ψηφιακῆς φασματικῆς ἀνάλυσης».
- 12.50 Γεώργιος Κουρουπέτρογλου, «ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ: Πρότυπη Συλλογὴ Ψαλτικῶν Φωνῶν».
- 13.10 Bjarne Schartau, «Ὁ Ἱερώνυμος Τραγωδιστῆς, ὁ Χρῦσανθος καὶ τὰ τρία Γένη».
- 13.30 Συζήτηση – Γεῦμα

ἀπόγευμα

Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν Αἴθουσα Banquet

Ὀλιγόλεπτες Παρουσιάσεις

Συντονιστής· Ἀθανάσιος Βουρλῆς

- 18.00 Μιχαὴλ Μαντζανᾶς, «Τὸ ἦθος τῆς ὀκταηχίας».
- 18.10 Χαρίλαος Ταλιαδῶρος, «Ἡ ὀρθὴ ἐκτέλεση τῶν διαστημάτων τῆς Ὀκτωηχίας».
- 18.20 Δημήτριος Νεραντζῆς, «Τὸ σύστημα διφωνίας τοῦ β' ἤχου».
- 18.30 Γεώργιος Χατζηθεοδώρου, «Τὰ λεγόμενα ἐπίσασκα μέλη καὶ ἡ χρῆση τους στὰ διάφορα γένη τῆς μελοποιίας».
- 18.40 Ἀθανάσιος Παῖβανᾶς, «Ἡ διὰ ζώσης διδασκαλία (ἀκουστικὴ παράδοση) τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, ὅπως τὴν μεταλαμπάδευσε ὁ Θρασύβουλος Στανίτσας».

- 18.50 Πέτρος Παπαεμμανουήλ, «Έκφραση και έρμηνεία τής Ψαλτικής Τέχνης στή Θεσσαλονίκη του 20ου αιώνα».
- 19.00 π. Γεώργιος Α. Σταθόπουλος, «Οί κλάδοι τῶν ὀκτώ ἤχων τής Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς».
- 19.10 Χριστόδουλος Βασιλειάδης, «Τά διαστήματα τοῦ διατονικοῦ γένους στὴν Ψαλτικὴ Τέχνη σύμφωνα με δύο Κυπριακά Θεωρητικά».
- 19.20 Κωνσταντῖνος Ν. Λανάρας, «Ὁ δίφωνος τοῦ πλαγίου τοῦ πρώτου ἤχου στὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ὡς κλάδος, καὶ στὴν ἐξωτερικὴ μουσικὴ ὡς μακάμ, μέσα ἀπὸ τὴ γραπτὴ καὶ τὴν προφορικὴ παράδοση».
- 19.30 Ρωμανὸς Νταούντ, «Τά διαστήματα τοῦ δευτέρου ἤχου κατὰ τὴν ἀραβικὴ ἐκτέλεση».
- 19.40 π. Ἰωάννης Μεσολωρᾶς, «Τὸ διατονικὸ γένος στὴν ἐν Κεφαλληνίᾳ Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ».
- 19.50 Σωτήριος Δεσπότης, «Μορφολογικὲς παρατηρήσεις περὶ ὀκταηχίας καὶ ἔλξεων σὲ καταγραφὲς ἐκκλησιαστικῶν μελῶν τοῦ Louis Albert Bourkourt Ducou-dray».

ἑσπέρα, ὥρα 20.30

Ψαλτικὴ ἐκδήλωση

- Χορωδία Συλλόγου Ἱεροψαλτῶν Αἰγίου «Ἰωάννης ὁ Κουκουζέλης»
Διευθυντής: Φώτιος Θεοδωρακόπουλος
- Βυζαντινὴ Χορωδία Ἀγρινίου
Διευθυντής: Ἀνδρέας Λανάρας
- Χορωδία τοῦ ἐν Ἀθήναις Συλλόγου Μουσικοφίλων Κωνσταντινουπόλεως
Διευθυντής: Δημοσθένης Παϊκόπουλος

Δεῖπνο

Πέμπτη 19 Ὀκτωβρίου 2006 πρωί

Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν Αἴθουσα Banquet

Ἐπιστημονικὲς Ἀνακοινώσεις

1η ΠΡΩΪΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Πρόεδρος: Ἀντώνιος Ἀλυγιζάκης

- 09.30 Yanko Marinov, «Some Principles of the Medieval Parallage System and its Role for the Understanding of the Byzantine Modal (Octoechos) Theory».
- 9.50 Γεώργιος Κωνσταντῖνου, «Ἡ χρῆση καταχρηστικῶν φθορῶν στὸ διατονικὸ γένος».
- 10.10 Σόλων Χατζησολωμός, «Τὸ χρωματικὸ γένος στὸ μεσαιωνικὸ βυζαντινὸ ἄσμα».

- 10.30 Christian Troelsgaard, «The ἦχοι μέσοι in Byzantine music theory and the μέσον-sign of the Palaeobyzantine musical manuscripts».
- 10.50 Παναγιώτης Χ. Παναγιωτίδης, «Μέσοι και παράμεσοι ἦχοι: ἡ περίπτωση τῶν τροπαρίων Ἡ Παρθένος σήμερον και Ἐπεφάνης σήμερον».

11.10 Συζήτηση – Διάλειμμα

2η ΠΡΩΪΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Πρόεδρος: Στυλιανός Ψαρουδάκης

- 11.30 Ἀγλλέας Χαλδαιάκης, «“Ο κοπιάσας ἐν τούτῳ μᾶλλον ὠφελήθησεται”: ὁ τροχὸς τῆς Ὀκταηχίας».
- 11.50 Θωμᾶς Ἀποστολόπουλος, «Ἀναλύσεις στὴν περὶ τροπικότητας διδασκαλία τοῦ Ἀποστόλου Κώνστα Χίου».
- 12.10 Ἰωάννης Ἀρβανίτης, «Τὸ παρελθὸν και τὸ παρὸν τοῦ βαρέος διατονικοῦ ἦχου».
- 12.30 Nicolae Gheorghita, «Συντακτικὲς και μορφολογικὲς παρατηρήσεις στὸ Ἀναστασιματᾶριο τοῦ Διονυσίου Φωτεινοῦ ἦχος βαρῦς».
- 12.50 Κωνσταντῖνος Καραγκούνης, «Θεωρητικὰ και σημειογραφικὰ προβλήματα προκύπτοντα κατὰ τὴν διδασκαλία τῶν τρίτων ἦχων (γ' και βαρέος)».
- 13.10 Ἐμμανουὴλ Γιαννόπουλος, «Καθορισμὸς και διδασκαλία τοῦ χρωματικοῦ γένους ἀπὸ τοὺς τρεῖς δασκάλους».

13.30 Συζήτηση – Γεῦμα

ἀπόγευμα

Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν Αἴθουσα Banquet

Ὀλιγόλεπτες Παρουσιάσεις

Συντονιστής: Δημήτριος Μπαλαγεωῶργος

- 18.00 Παναγιώτης Δημητριάδης, «Χρήση ἀναλογικῶν και ψηφιακῶν ἠλεκτρονικῶν μέσων γιὰ τὴν ψηφιοποίηση τῶν σχετικῶν μετὰ διαστήματα τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς ἀκουστικῶν συχνότητων».
- 18.10 Σάββας Παπαδόπουλος, «Ἡ ἐκτέλεση τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς ἀπὸ Ὑπολογιστῆ. Ἕνα ὄνειρο ποὺ πραγματοποιήθηκε στὶς μέρες μας».
- 18.20 Γεώργιος Πατρῶνας, «Ἡ διδακτικὴ τῆς Ὀκτωηχίας: Ἐρευνητικὲς προσεγγίσεις».
- 18.30 Ἀνδρέας Γιακουμάκης, «Ἡ διδακτικὴ τῆς Ὀκταηχίας».
- 18.40 Δημοσθένης Κ. Φιστουρῆς, «Συνοπτικὴ μορφολογικὴ μελέτη τοῦ μέλους τῶν Χερουβικῶν ἀπὸ τὸν 18ο αἰῶνα μέχρι σήμερα, κατ' ἦχον»
- 18.50 Ἀντώνιος Πατρῶνας, «Διαφορὲς στὰ δοξαστικὰ και ἑωθινὰ τοῦ α' ἦχου στὰ ἐντυπα ἀργουσύντομα Ἀναστασιματᾶρια».
- 19.00 Χρήστος Τερζῆς, «Ἡ χειρόγραφη παράδοση τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν μουσικοθεωρητικῶν πραγματειῶν».

- 19.10 Μιλτιάδης Έμμ. Παππᾶς, «Παρεκκλίσεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μέλους ἀπὸ τὴν ὀκταηχία ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν ὀθωμανικῶν μακαμιῶν κατὰ τὸν 19ο καὶ 20ο αἰῶνα».
- 19.20 Γεώργιος Σμάνης, «Χαρακτηρισμὸς ἐκκλησιαστικῶν μελῶν μὲ ὀρολογία μακάμ».
- 19.30 Θεοφάνης Α. Σουλακέλλης, «Τὰ γένη τῶν διαστημάτων τῆς Βυζαντινῆς Ὀκταηχίας καὶ ἡ λαϊκὴ μοῦσα – ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ καὶ τὰ ἰδιώματα τοῦ λαϊκοῦ μουσικοῦ μας πολιτισμοῦ – ὁμοιότητες καὶ διαφορὲς στὰ γένη τῶν διαστημάτων ποὺ χρησιμοποιοῦν».
- 19.40 Lyubomir Ivanov, «Influence of European even tempered music over Psalm art in Bulgaria from XIX to the middle of XX century».
- 19.50 Stanislava Georgieva and Yanko Marinov, «A Version of Didactic Work Attributed to John Glykes (Eight-mode Intonations with Stichera Incipits Accompanied by Melodic Figures-Formulae 'Theseis')».
- 20.00 Μαρία Παπαδοπούλου, «Γεώργιος Παχυμέρης: Πραγματεία περὶ Ἀρμονικῆς».

ἑσπέρα, ὥρα 20.30

Ψαλτικὴ ἐκδήλωση

- Χορωδία Συλλόγου Ἱεροψαλτῶν Ν. Ἰωαννίνων «Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Κουκουζέλης»
Διευθυντής: Δημήτριος Μανούσης
- Χορὸς Ψαλτῶν «Τρίκκης Μελωδοί»
Διευθυντής: Δημήτριος Μπαλαγεώργος

Δεῖπνο

Παρασκευή 20 Ὀκτωβρίου 2006 πρωί

Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν Αἴθουσα Banquet

Ἐπιστημονικὲς Ἀνακοινώσεις

1η ΠΡΩΪΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Πρόεδρος: Christian Troelsgaard

- 09.00 Simon Marincak, «The Loose of Modality in favor of Major-Minor Harmony in the Slavic Countries».
- 90.20 Lyubomir Ivanov, «Problems of performing diatonic voices in Bulgarian Church».
- 09.40 Iordan Banev, «Οἱ χροὲς στὰ θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ σλαβόφωνα μουσικὰ βιβλία τῆς Βουλγαρίας».
- 10.00 π. Σπυρίδων Ἀντωνίου, «Τὰ μέλη τοῦ βαρέος ἤχου στὸ Εἰρμολόγιο».
- 10.20 Φλώρα Κρητικοῦ, «Βυζαντινὴ καὶ Λατινικὴ Ὀκταηχία: γένεση καὶ διαφοροποίηση».

Η ΟΚΤΑΗΧΙΑ

17

10.40 Μιχάλης Στρουμπάκης, «Η χρήση τῆς ὀκταηχίας στό ἔργο τοῦ Νικολάου Δοχειαρίτου».

11.00 Συζήτηση – Διάλειμμα

2η ΠΡΩΪΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Πρόεδρος· Ἀχιλλεὺς Χαλδαιάκης

11.30 Marcel Spinei, «Τὰ ὀκτάηχα μέλη στήν ρουμανική παράδοση».

11.45 Costin Moisil, «The Occurrence of Chromatic Passages in the Chants Adapted in Romanian».

12.00 Δημήτριος Λέκκας, «Βυζαντινὸ τονικὸ σύστημα: προτύπωση καὶ ἐφαρμογή».

12.15 Δημήτριος Μπαλαγεώργος, «Τὰ ὀκτάηχα μέλη στή χειρόγραφη παράδοση τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης».

12.30 Γρηγόριος Ἀναστασίου, «Τὰ φθορικά κρατήματα».

13.00 Λήξη Συνεδρίου

13.30 Ἐπίσημο Γεῦμα

Σάββατο 21 Ὀκτωβρίου 2006

ὥρα 7.00 ὄρθρινή - 10.30

Ἱερὸς Μητροπολιτικὸς Ναὸς Ἀθηνῶν «Ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου»
Ὁρθρος καὶ Θεία Λειτουργία

Πανηγυρικὴ Ἀρχιερατικὴ Ἱερουργία

ἐπὶ τῇ μνήμῃ
τοῦ Ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν
Χριστοδούλου
τοῦ ἐν Πάτμῳ

Τοὺς χοροὺς ψαλτῶν θὰ ἀπαρτίσουν,
τὴν μὲν Πρωτοψαλτία· «Οἱ Μαῖστορες τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης»
μὲ χοράρχη τὸν Ἀχιλλεὺς Χαλδαιάκη,

τὴν δὲ Λαμπαδαρία· ὁ χορὸς ψαλτῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς
τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας «Δημήτριος Ἀλ Μούρ»,
μὲ χοράρχη τὸν ἱεροδιάκονο Ρωμανὸ Νταούντ.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΟΜΙΛΗΤΩΝ ΤΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Παρουσιάζονται με την σειρά που εμφανίζονται στο Πρόγραμμα του Συνεδρίου οι ομιλητές [ή ιδιότητα του καθενός και οι διευθύνσεις τους – κατοικίας και ηλεκτρονική]: (Α') πρώτα όσοι είχαν επιστημονικές ανακοινώσεις και έπειτα (Β') όσοι έκαναν ολιγόλεπτες παρεμβάσεις κατά τις απογευματινές συνεδρίες.

Α'

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΣΠΥΡΙΔΗΣ

Καθηγητής Μουσικής Ήχουστικής & Πληροφορικής
στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών
15772, Πανεπιστημιούπολη Ζωγράφου hspyridis@music.uoa.gr

ΣΤΕΛΙΟΣ ΨΑΡΟΥΔΑΚΗΣ

Έπικουρος Καθηγητής τής Αρχαίας Έλληνικής Μουσικής
στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών
Γιώργου Σεφέρη 10, 154 51 Νέο Ψυχικό (Αθήνα)
spsaroud@music.uoa.gr

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ

ύποψ. Διδάκτωρ Βυζαντινής Μουσικολογίας
Βασ. Ρώτα 13, 56 224 Εύοσμος, Θεσσαλονίκη

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΑΛΥΓΙΖΑΚΗΣ

Καθηγητής Βυζαντινής Μουσικολογίας στο Τμήμα Μουσικής Έπιστήμης
και Τέχνης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας
Κυδωνιών 6, Τεπώ, 546 55, Θεσσαλονίκη Alygiz@uom.gr

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΒΟΥΡΑΗΣ

Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας
του Πανεπιστημίου Αθηνών
Άγησιλάου 8, ΤΘ 133, 190 09 Ντράφι Πικερμίου

π. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΛΕΞΑΚΗΣ

Τέρμα Ίδομενέως, 72300 Σητεία Κρήτης papanikolas@sch.gr

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΛΕΜΜΕΝΟΣ

Διδάκτωρ Έθνομουσικολογίας του Πανεπιστημίου του Καίμπριτζ, διδάσκων του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Ίονίου Πανεπιστημίου
49100 Κέρκυρα jplemmenos@hotmail.com

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΔΕΛΒΙΝΙΩΤΗΣ

Έθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Πληροφορικής
και Τηλεπικοινωνιών, Τομέας Έπικοινωνιών και Έπεξεργασίας Σήματος.

1η πάροδος Μαννᾶς 11, Ἀθήνα, ddelvis@di.uoa.gr

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΥΡΟΥΠΕΤΡΟΓΛΟΥ

Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, Τμῆμα Πληροφορικῆς
καὶ Τηλεπικοινωνιῶν, Τομέας Ἐπικοινωνιῶν καὶ Ἐπεξεργασίας Σήματος
koupe@di.uoa.gr

ΣΠΥΡΟΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

Καθηγητῆς Τμήματος Φυσικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν – Ἐργαστήριο
Ἡλεκτρονικῆς

DR. BJARNE SCHARTAU

Jagtvej 116, 4. th., DK-2200 Copenhagen Denmark

YANKO MARINOV

Institute of Art Studies, Bulgarian Academy of Sciences

24 Krakra str., Sofia 1000 Bulgaria yanmarinov@gmail.com

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Διδάκτωρ Βυζαντινῆς Μουσικολογίας

Μεγασθένους 5, 11632 Ἀθήνα gnkonou@panafonet.gr

ΣΟΛΩΝ ΧΑΤΖΗΣΟΛΩΜΟΣ

Διδάκτωρ Βυζαντινῆς Μουσικολογίας

Λεωφ. Ἐμπας 111, 8250 Πάφος, Κύπρος

CHRISTIAN TROELSGAARD

Associate professor University of Copenhagen

Saxo Institute, Dept. of Greek and Latin Njalsgade 90, DK-2300 Copenhagen

S troelsg@hum.ku.dk (alternatively: christian@troelsgaard.dk)

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗΣ

Διδάκτωρ Βυζαντινῆς Μουσικολογίας

Ἀνδρέου Δημητρίου 22, 566 25 Συκιές, Θεσσαλονίκη panagio@uom.gr

ΑΧΙΛΛΕΑΣ ΧΑΛΔΑΙΑΚΗΣ

Ἐπίκουρος καθηγητῆς στὸ Τμῆμα Μουσικῶν Σπουδῶν

τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Ἐκτορος 9, Κυψέλη, Ἀθήνα a_chaldaiakis@yahoo.com

ΘΩΜΑΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

Διδάκτωρ Βυζαντινῆς Μουσικολογίας

Ἐγνατία 93, 58200, Ἐδεσσα athom@sch.gr

ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΡΒΑΝΙΤΗΣ

ὑποψ. Διδάκτωρ Βυζαντινῆς Μουσικολογίας

Βουλγαροκτόνου 26-28, 114 78 Ἀθήνα jpsaltis@oneway.gr

NICOLAE GHEORGHITA

Λέκτωρ στὸ Ἐθνικὸ Πανεπιστήμιο Μουσικῆς τοῦ Βουκουρεστίου
Uranus Street no. 5-7, bl. A7, sc. C, ap. 33, sect. 5, Bucharest, Romania
naegheorghita@hotmail.com

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΣ

Διδάκτωρ Βυζαντινῆς Μουσικολογίας
Ἄμοργοῦ 6β, 38500, Βόλος 8kxk8@in.gr

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

Διδάκτωρ Βυζαντινῆς Μουσικολογίας
Παπάγου 6, 57010 Φίλυρο, Θεσσαλονίκη, emmgiann@mail.gr
& mangian@past.auth.gr

SIMON MARINCAK

Viedenska 9, 040 13 Kosice, Slovakia smarincak@iol.sk

LYUBOMIR IVANOV

2 Velchova Zavera sg, Sofia 1164, Bulgaria seminaria@abv.bg

IORDAN BANEV

Church of "Transfiguration of the Lord",
Hemus 23/B Sofia 1000, Bulgaria

π. ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΑΝΤΩΝΙΟΥ

Λέκτωρ τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου
Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
57500 Μεσημέρι Χαλκιδικῆς, santonio@past.auth.gr

ΦΛΩΡΑ ΚΡΗΤΙΚΟΥ

Λέκτωρ Βυζαντινῆς Μουσικολογίας στὸ Τμήμα Μουσικῶν Σπουδῶν
τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν
Ζαΐμη 15, 136 71, Ν. Φιλαδέλφεια fkriticou@hotmail.com

ΜΙΧΑΗΛ ΣΤΡΟΥΜΠΙΑΚΗΣ

Διδάκτωρ Θεολογίας
Κ. Τρεχάκη 11, Χίος 82100 strubaks@otenet.gr

MARCEL SPINEI

ὑποψ. Διδάκτωρ Βυζαντινῆς Μουσικολογίας
Φαιδριάδων 49, 113 64 Κυψέλη

COSTIN MOISIL

ὑποψ. Διδάκτωρ
Οὔλωφ Πάλμε 2 - 4, 157 72 Ἀθήνα costin_abroad@yahoo.com

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΔΕΚΚΑΣ

ύποψ. Διδάκτωρ Μουσικολογίας,

Έλληνικό Άνοιχτό Πανεπιστήμιο, Μουσών 13, 14563 Κηφισιά

dlekkas@mailink.gr

ΔΗΜ. ΜΠΑΛΑΓΕΩΡΓΟΣ

Έπίκουρος Καθηγητής Βυζαντινής Μουσικολογίας

στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Άθηνών

Κονδυλάκη 24, 111 41 Άθήνα balageorgos@yahoo.gr

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

Διδάκτωρ Βυζαντινής Μουσικολογίας

Τριφυλλίας 42, 15772 Άνω Ίλίσια, Άθήνα gr_anastasiou@yahoo.gr

Β'

ΜΙΧΑΗΛ ΜΑΝΤΖΑΝΑΣ

Διδάκτωρ Φιλοσοφίας

Σμόλικα 19, 15772 Ζωγράφου michaelmant@yahoo.gr

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΝΕΡΑΝΤΖΗΣ

Πρωτοψάλτης

Λαμέρα 5, 84200, Τήνος

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΑΪΒΑΝΑΣ

Πρωτοψάλτης. Κωνσταντινουπόλεως 13, 15121 Πεύκη

athpai@otenet.gr & thanasis@paivanas.gr

π. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ

Καρακανδά 4, 272 00 Άμαλιάδα gast@winweb.gr

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ

ύποψ. Διδάκτωρ Θεολογίας

Σύμης 15, 2044 Στρόβολος, Λευκωσία, Κύπρος vas@logos.cy.net

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ν. ΛΑΝΑΡΑΣ

Έκπαιδευτικός

Τσαλδάρη 6, 301 00 Άγρίνιο konban@sch.gr

π. ΡΩΜΑΝΟΣ ΝΤΑΟΥΝΤ

ύποψ. Διδάκτωρ Βυζαντινής Μουσικολογίας

d_romanos3@hotmail.com

π. ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΕΣΟΛΩΡΑΣ

Διδάκτωρ Θεολογίας

Φραγκάτα Κεφαλληνίας 28100

ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΔΕΣΠΟΤΗΣ

ύποψ. Διδάκτωρ Βυζαντινής Μουσικολογίας

P. Schlaugerg 2 / 4B A-1090 Wien skdespotis@hotmail.com

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ

Άγίας Σοφίας 47, 65432 Θεσσαλονίκη dimitri@panafonet.gr

ΣΑΒΒΑΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

info@melodos.com & www.melodos.com

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΤΡΩΝΑΣ

ύποψ. Διδάκτωρ Βυζαντινής Μουσικολογίας

Δημ. Κων. Τσίρου 18, 542 48 Θεσ/νίκη

ΑΝΔΡΕΑΣ ΓΙΑΚΟΥΜΑΚΗΣ

Έκπαιδευτικός

Μιχαήλ Βλάχου 27, 71305 Μαστιμπάς, Ήράκλειο aesiraki@sch.gr

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΦΙΣΤΟΥΡΗΣ

Κουρτίδου 188, 11143 Αθήνα

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΑΤΡΩΝΑΣ

Έκπαιδευτικός

ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΕΡΖΗΣ

Διδάκτωρ Μουσικολογίας

Χίου 45 Α, Χολαργός hrterzis@music.uoa.gr

ΜΙΑΤΙΑΔΗΣ ΕΜΜ. ΠΑΠΙΑΣ

ύποψ. Διδάκτωρ Βυζαντινής Μουσικολογίας

Δ. Γουζέλη 4, 54248 Θεσσαλονίκη pampilt@sch.gr

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΜΑΝΗΣ

ύποψ. Διδάκτωρ Βυζαντινής Μουσικολογίας

Λασκαρίδου 23, 17676 Καλλιθέα gsmanis@gmail.com

ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΣΟΥΛΑΚΕΛΛΗΣ

Έκπαιδευτικός

Κρήτης 68-70, Ν. Ίωνία theophanis@kalme.gr

ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Διδάκτωρ Μουσικολογίας

Ευάνδρου 1, 15772 Ζωγράφου mages@otenet.gr

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ
Ἐπιστημονικὲς Ἀνακοινώσεις

ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΡΟΚΥΠΤΟΝΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΗΧΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΧΑΡΙΑ, ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Στήν παρούσα εισήγηση γίνεται προσπάθεια νά παρουσιαστούν μερικά ἀπό τὰ προβλήματα, πού προκύπτουν κατὰ τήν διδασκαλία τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης. Ὅσοι σοβαρῶς ἀσχολοῦνται μέ τήν διαδικασία αὐτῆς σίγουρα θά συμμαρτυρήσουν, ὅτι σέ πολλές περιπτώσεις εὐρίσκονται ἐνώπιον ἀσαφειῶν καί ἐκκρεμοτήτων, πού ἀφοροῦν τήν σημειογραφία ἢ τήν διατύπωση τῆς θεωρίας τῆς Νέας Μεθόδου, προβλήματα ἐπισυσσωρευμένα σέ πρόχειρα Θεωρητικά, τὰ ὁποῖα ἄκριτα καί ἀδιόρθωτα ἐκδίδονται, ἀναμασώντας λάθη παλαιότερων ἢ διαιωνίζοντας προχειρότητες προφορικῶν διδακτικῶν παραδόσεων. Ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νά συγκεντρωθοῦν ἐδῶ ὅλα τὰ προβλήματα –κάτι τέτοιο θά πρέπει νά ἀποτελέσει προῖον μακρᾶς συλλογικῆς προσπάθειας– ἐκλαμβάνεται ὡς χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ὁ Τρίτος ἤχος.

Πρωτίστως καί πρὸς ἀποφυγὴν παρεξηγήσεων, ὁμολογεῖται καί διακηρύσσεται ἡ ἐκ καρδίας εὐγνωμοσύνη μας πρὸς τοὺς Τρεῖς Διδασκάλους, τοὺς μεγίστους ἐθνικοὺς εὐεργέτες γιὰ τήν σοφὴ καί “θεόπνευστη” προσφορὰ τους στήν Ψαλτικὴ Τέχνη, χωρὶς τήν ὁποία ἴσως νά μὴν ἤμασταν σήμερα σέ θέση νά ὀμιλοῦμε καί νά γράφουμε γι’ αὐτήν. Μελετώντας, ὅμως, κανεὶς τὴν Εἰσαγωγὴ τοῦ Χρυσάνθου, θαυμάζει τὴν εἰλικρίνεια τοῦ ἀνδρὸς καί νοιώθει ἰδιαιτέρως νά βαρύνεται ἀπὸ ἓνα χρέος, ὅταν διαβάξει: «Ἀπὸ πεπαιδευμένου ἀνδρὸς κεφαλὴν ἔλαβε τὴν ἀρχὴν τῆς τῆς αὐτῆς μεθόδου, ἀπὸ πεπαιδευμένους πάλιν προσμένεται καί ἡ τελειοποίησις αὐτῆς»¹. Ὁ ἴδιος δέ, κλείνοντας τὸ δεύτερο μέρος τοῦ Μεγάλου Θεωρητικοῦ (*Ἀφήγησις περὶ ἀρχῆς καί προόδου τῆς Μουσικῆς*), σημειώνει, τρόπον τινὰ ἀπολογούμενος: «Νῦν οὖν ἡ Μουσικὴ προσφέρεται τοῖς φιλομούσοις, καθὼς ἤρξατο ἀπὸ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ μαζῆ μέ τὰς προ-

1. Χρυσάνθου ἐκ Μαδύτων, *Εἰσαγωγὴ εἰς τὸ Θεωρητικὸν καὶ Πρακτικὸν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, συνταχθεῖσα πρὸς χρῆσιν τῶν σπουδαζόντων αὐτὴν κατὰ τὴν Νέαν Μέθοδον, Παρίσι 1821, σ. 56.

όδους, τὰς ὁποίας ἔλαβεν ἕως τοῦ νῦν. Καί φυλάττει μὲν τὰ πρῶτα καὶ παλαιὰ μέλη, ἀπτεται δὲ καὶ τῶν νεωτέρων. καὶ μεταχειρίζεται μὲν χαρρακτῆρας παλαιούς, ὅσοι εἶναι εὐχρηστοί, προσαπέκτησε δὲ νεωστὶ καὶ τινὰς, ὅσοι ἦσαν ἀναγκαῖοι. Τί λοιπὸν εἶναι: Παλαιὰ ἢ νέα: Οὔτε παλαιὰ, οὔτε νέα: ἀλλ' ἡ αὐτὴ κατὰ διαφόρους καιροὺς τετελειοποιημένη»².

Ἔτσι, δικαιολογεῖται ἡ τόλμη τῶν ἀνδρῶν τῆς Πατριαρχικῆς Μουσικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ 1881³, οἱ ὁποῖοι φιλοπόνως ἐτίμησαν τὶς προτροπὲς τοῦ Χρυσάνθου γιὰ περαιτέρω βελτιώσεις τῆς Νέας Μεθόδου καὶ μὲ ἐπιστημονικὴ εὐσυνειδησία ἐπεχείρησαν νὰ ὀρθοτομήσουν, διαφυλάσσοντας μὲν τὰ «ιερά καὶ ὅσια» αὐτῆς, διορθώνοντας, ὅμως, τὰ ἀνθρωπίνως ἐσφαλμένα. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι δὲν ἐδίστασαν νὰ γράψουν: «Τὸ ἀνά χειρὰς ἔργον θεωρούμενον ὡς πρῶτον τεχνικὸν δοκίμιον ἔχει βεβαίως ὑπὸ πάσας αὐτοῦ τὰς ἀπόψεις πλείστας ὅσας ἀτελείας: ἀλλ' ἡ Ἐπιτροπὴ πέποιθεν ὅτι, ἐπιτευχθέντος ἀπαξ τοῦ ὀρισμοῦ τῶν τονιαίων διαστημάτων ἐπακριβῶς καὶ παγιωθείσης τῆς παραδόσεως τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν μέλους, ἀνοίγεται στάδιον εὐρὺ εἰς καταρτισμὸν ἔργου τελειότερου, πρὸς ὃ ἡ Ἐπιτροπὴ ὁμολογεῖ τὴν ἀνεπάρκειαν ἑαυτῆς, καὶ μελέτην πρὸς σύνταξιν πλήρους καὶ τελείου Θεωρητικοῦ, δι' οὗ ἐπιτευχθήσεται ἡ καλλιέργεια καὶ ἀνέγερσις τοῦ σεπτοῦ ἡμῶν τούτου καὶ ἱεροῦ θησαυροῦ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν, λέγομεν, Μουσικῆς»⁴.

Εἶναι βέβαιον, λοιπὸν, ὅτι οὔτε ἡ ἐπιστήμη οὔτε αὐτὴ ἡ τέχνη τῆς Ψαλτικῆς θὰ ἐξελιχθῶν ἐπὶ τὸ βέλτιστον, ἐὰν ἐρευνητὲς κι ἱεροψάλτες δὲν ὑπακούσουν στὶς προτροπὲς τοῦ Χρυσάνθου καὶ τῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ διορθώσεις καὶ περαιτέρω βελτιώσεις τῆς Νέας Μεθόδου, βάσει τῶν νεωτέρων ἔγκυρων ἐπιστημονικῶν δεδομένων. Σὲ αὐτὸ ὑστερεῖ ὁ ἱεροψαλτικὸς κόσμος καὶ ἐξαιτίας αὐτοῦ πάσχει, εὐρισκόμενος στὴν σημερινὴ κακοδαμονία τοῦ «ἐγὼ μὲν εἰμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Ἀπολλῶ, ἐγὼ δὲ Κηφᾶ, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ» (Α' Κορ., 1, 12).

2. Χρυσάνθου ἐκ Μαδύτων, Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς, ἦτοι βιβλίον διδασκτικὸν καὶ πολῦτιμον τῆς Μουσικῆς Ἐπιστήμης καὶ σύγγραμμα περὶ τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, Τεργέστη 1832, ἐκ τῆς τυπογραφίας Μιχαὴλ Βάις, ἐπανεκδόση ἐκδοτικὸς οἶκος Κουλτούρα, σ. LIV, § 81.

3. Ἡ Μουσικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ 1881 πρότεινε στὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη καὶ τὴν Ἱ. Σύνοδο «τὴν σύστασιν διαρκοῦς Ἐπιτροπῆς ὑπὸ καταλλήλων προσώπων ἵνα συνεχίσῃ τὸ ἔργον». Μουσικῆς Ἐπιτροπῆς, Στοιχειώδης διδασκαλία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἐκπονηθεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Ψαλτηρίου ὑπὸ τῆς Μουσικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐν ἔτει 1883, Κωνσταντινούπολις 1888, ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, σ. 5.

4. Μουσικῆς Ἐπιτροπῆς, Στοιχειώδης Διδασκαλία..., σ. 25.

ΕΙΔΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ

Ἄς ἔλθουμε, ὅμως, στοῦ θέμα τῆς εἰσηγήσεως, πού ἀφορᾶ τὰ ποικίλα προβλήματα τοῦ Τρίτου ἤχου, μέ τὰ ὁποῖα ἔρχεται ἀντιμέτωπος καί ὁ ἱεροφάλτης στοῦ ἀναλόγιου, κυρίως, ὅμως, ὁ διδάσκαλος τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης. Ἡ καταγραφή τῶν προβλημάτων ἔδειξε ὅτι εἶναι δύο εἰδῶν: θεωρητικά καί σημειογραφικά.

Α. Θεωρητικά προβλήματα

Τὰ ζητήματα θεωρίας ὅπου ἐπισημαίνονται ἀσάφειες καί διχογνωμίες μεταξύ τῶν θεωρητικῶν εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

- α. *Τὸ Συστηματικὸ Γένος⁵ τοῦ Τρίτου ἤχου.* Ἡ πλειοψηφία τῶν συγγραμμάτων ὑποστηρίζει ὅτι ἀνήκει στοῦ Ἐναρμόνιον Γένος, ὅμως, ἡ ἀποψη ὅτι ὁ Τρίτος εἶναι διατονικός ἤχος ἔχει πολλοὺς ὑποστηρικτές, ἐνῶ δὲν λείπουν καί οἱ θεωρητικοί, πού ὑποστηρίζουν ὅτι συμβατικά μόνον ὀνομάζεται Ἐναρμόνιος.
- β. *Ἡ Συστηματικὴ διάρθρωση / ἀνάπτυξη τοῦ ἤχου στὰ ποικίλα Γένη Μελοποιίας (Στιχηραρικό, Εἰρμολογικό, Παπαδικόν), ἀλλὰ καί στὰ Εἶδη Μελοποιίας, εἰδικότερον.* Παρατηρεῖται ἔντονη σύγχυση γιὰ τὴν χρῆση κατὰ τὴν μελοποιία τοῦ Ὀκταχόρδου, Πενταχόρδου ἢ Τετραχόρδου Συστήματος. Πολλές φορές, ἀπὸ τὰ ἴδια πρόσωπα ἄλλο διδάσκεται καί ἀποτυπώνεται στὰ θεωρητικά ἐγχειρίδια, ἄλλο ἐκτελεῖται στὴν πράξη.
- γ. *Ἡ διαστηματικὴ διαίρεση τῶν Συστημάτων τοῦ ἤχου καί ἡ ἐξ αὐτῆς ἀνάδειξη ἐπὶ μέρους Χρωῶν.* Συχνά, ἡ ἀριθμητικὴ διατύπωση τῶν Διαστημάτων τοῦ Τρίτου διαφοροποιεῖται αἰσθητὰ ἀπὸ τοὺς διδασκάλους καί τίς σχολές πού ἐκπροσωποῦν, παρ' ὅτι οἱ μεταξύ τους ἀποκλίσεις στὴν ἐκτέλεση εἶναι στὴν πραγματικότητα σχεδὸν ἀνύπαρκτες.
- δ. *Τέλος, ἡ χρῆση μικτῶν Κλιμάκων ἀπὸ ὁμογενῆ ἢ ἑτερογενῆ Συστήματα κατὰ τὴν ἀνάπτυξη/κίνηση τοῦ Μέλους.* Καί ἐπ' αὐτοῦ, γιὰ τὸ ἄν, δηλαδή, ἡ Κλίμακα τοῦ Τρίτου ἤχου ἀποτελεῖται ἀπὸ ὅμοια ἢ ἀνόμοια διαστηματικῶς Συστήματα, δὲν ἔχει δοθεῖ σαφῆς ἀπάντηση.

5. Χαρακτηρίζουμε Συστηματικὸ τὸ Γένος τῶν ἤχων, πού ἀναφέρεται στὰ Διαστήματα, τίς Κλιμάκες καί τὰ Συστήματα αὐτῶν (Διατονικόν, Χρωματικόν, Ἐναρμόνιον), ὥστε νὰ διακρίνεται ἀπὸ τὰ λοιπὰ Γένη: τὰ Γένη Μελοποιίας καί τὰ Γένη Ρυθμοποιίας.

B. Σημειογραφικά προβλήματα

Ούτε, όμως, ή σημειογραφία που σχετίζεται με τον Τρίτο ήχο είναι άμοιρη προβλημάτων, που και αυτά, βεβαίως, οφείλονται σε θεωρητικές ασάφειες. Ποικίλη και διάφορος είναι ή χρήση τῶν ακόλουθων σημαδιῶν κατὰ τὴν μελοποίηση:

- α. *Τὰ Σημεῖα Ἀλλοιώσεων.* Ἄν ὁ Τρίτος ἤχος χρησιμοποιεῖ τὴν Ἐναρμόνιο, κατ' ἄλλους Σκληρὴ Διατονικὴ Κλίμακα, ποιὸς ὁ ρόλος τῶν Σημεῖων Ἀλλοιώσεως; Ἀλλοιώνουν ἀκόμη περισσότερο τὰ «πυκνά» Διαστήματα αὐτῆς ἢ τίθενται ἀπλῶς «πρὸς ὑπενθύμιση», κατὰ τὴν πρόχειρη ἐξήγηση ὀρισμένων διδασκάλων;
- β. *Οἱ Διαρκεῖς Ἀλλοιώσεις.* Ἰσχύουν καὶ γι' αὐτὲς τὰ προηγούμενα ἐρωτήματα. Ἐπιπλέον, ἄλλοτε χαρακτηρίζονται ὡς Φθορές, ἄλλοτε ὡς Σημεῖα Ἀλλοιώσεως, ἐνῶ πότε «λύνονται» με Φθορικὰ Σημάδια καὶ πότε ὄχι.
- γ. *Τὸ Σημεῖον Ἀτζέμ.* Κατ' ἄλλους Φθορὰ τοῦ Ἐναρμονίου, κατ' ἄλλους τοῦ Σκληροῦ Διατονικοῦ Γένους. Ὅμοίως δὲ με τὶς Διαρκεῖς Ἀλλοιώσεις, ἄλλοτε χαρακτηρίζεται Φθορὰ, ἄλλοτε Σημεῖο Ἀλλοιώσεως. Πότε «λύνεται» με ἄλλα Φθορικὰ Σημάδια, πότε ὄχι.
- δ. *Οἱ λοιπὲς Φθορές.* Παρ' ὅτι ὁ Τρίτος θεωρεῖται Ἐναρμόνιος ἤχος, μεταχειρίζεται τὶς Διατονικὲς Φθορές.
- ε. *Οἱ Χρόες.* Ἀπὸ ὀρισμένους θεωρητικούς χαρακτηρίζονται Φθορικὰ Σημεῖα, ἐνῶ κάποιες ἀπὸ αὐτὲς προσδιορίζονται ὡς Ἐναρμόνιες ἢ Χρωματικές.
- ς. *Οἱ Μαρτυρίες τῶν Φθόγγων.* Ὁ Τρίτος μεταχειρίζεται μόνον Διατονικὲς Μαρτυρίες Φθόγγων. Ἄλλωστε δὲν ἔχουν ἐπινοηθεῖ ἀνάλογες γιὰ τὸ Ἐναρμόνιον Γένος.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΥΓΛΩΣΣΙΑ

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἐπιθυμούσαμε πολὺ νὰ παραθέσουμε συγκριτικῶς τὶς ἀπόψεις τῶν θεωρητικῶν γιὰ κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα προβλήματα, μεταφέροντας τὴν πολυγλωσσία καὶ ἀσυμφωνία αὐτῶν, ὅπως διαιωνίζεται ὡς τὶς ἡμέρες μας. (Στὴν προσωπικὴ μας ἀναζήτηση ὀφείλεται ἓνας τεράστιος ἀριθμὸς ἀποδελτιώσεων ἐπὶ παντός θέματος, ἀπὸ ὅλα σχεδὸν τὰ ἐκδοθέντα θεωρητικὰ συγγράμματα.) Ἐπειδὴ, ὅμως, τὰ προβλήματα εἶναι πολλὰ καὶ οἱ διστάμενες ἀπόψεις εἶναι ἰσάριθμες σχεδὸν τῶν ἐκδόσεων, μία τέτοια προσπάθεια εἶναι ἐξαιρετικῶς πολὺπλοκή καὶ ἀπίστευτα δαιδαλώδης, ὥστε νὰ χωρέσει στὴν στενότητα ἑνὸς

άρθρου, όπως τὸ παρόν. Ἔτσι, ἐπιλέξαμε νὰ παραθέσουμε ἐδῶ τις θέσεις τῶν διδασκάλων ἐπὶ ἐνὸς μόνο θέματος, αὐτὸ τοῦ Συστηματικοῦ Γένους τοῦ Τρίτου ἤχου καί, μόνον ὅπου κρίνεται σκόπιμο, τὰ σχετικὰ μὲ αὐτό. Γιὰ τὰ ὑπόλοιπα, παραθέτουμε ἕναν πρόχειρο συγκριτικὸ πίνακα, στὸν ὁποῖο παραπέμπεται ὁ ἐνδιαφερόμενος.

Ὅπως ἐγράφη, οἱ γνώμες δίστανται, ἂν ὁ Τρίτος ἤχος ἀνήκει στὸ Ἐναρμόνιον ἢ τὸ Διατονικὸν Γένος, καὶ πάλι τὸ Μαλακὸν ἢ Σκληρὸν Διά-τονον. Ἰδοῦ, μερικὲς ἀπόψεις θεωρητικῶν:

Ἡ ὀνομασία καὶ ὁ καθορισμὸς τοῦ Ἐναρμονίου Γένους καταφθάνουν ἀπὸ τὴν Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Μουσικὴ. Ὁ Ἀριστείδης Κοϊντιλιανὸς τὸ περιγράφει σαφῶς: «Τὸ δὲ ἐναρμόνιον διατονικὸν ἐστὶ, τόνω μὲν διπλασιασθέν, τῷ δ' ἡμιτονίῳ δίχα διηρημένον... Τὸ δ' ἐναρμόνιον διὰ τὸ ἐν τῇ τοῦ ἡρμοσμένου τελείᾳ διαστάσει λαμβάνεσθαι. Οὔτε γὰρ δίτονον πλέον, οὔτε διέσεως ἔλαττον ἐνεδέχεται κατὰ αἴσθησιν λαβεῖν τὰ διαστήματα. Διεγερτικὸν δ' ἐστὶ τοῦτο καὶ ἥπιον.»⁶ Ὁ Γαυδέντιος ὁ Φιλόσοφος, πάλι, διευκρινίζει: «Ἐν δὲ τῷ ἐναρμονίῳ γένει πρόεισιν ἡ μελωδία κατὰ τεταρτημόριον καὶ τεταρτημόριον καὶ δίτονον»⁷ καὶ ὁ Κλεονείδης, υἱοθετώντας τὴν δωδεκατημόριο διαίρεση τοῦ Τόνου, σημειώνει: «Ἡ μὲν οὖν ἀρμονία μελωδηθήσεται τριῶν δωδεκατημορίων μέγεθος καὶ γ' καὶ δ'»⁸.

Μὲ τὰ διαστηματικὰ δεδομένα τῆς ἰσχύουσας Νέας Μεθόδου, ἡ παράσταση τοῦ Ἐναρμονίου Πενταχόρδου Νη-Δι σήμερα θὰ ἦταν:

Δ-3-Γ-3-B-----24-----Π---12----N

Ὁ Χρῦσανθος ἐκ Μαδύτων γνωρίζει, φυσικά, τὸ Ἐναρμόνιον Γένος τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ σημειώνει: «Ἄλλ' ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας δὲν σώζονται μελωδαίαι τοιούτων κλιμάκων»⁹. Ὄνοματοδοτεῖ, λοιπόν, ὡς Ἐναρμόνιον,

6. Βιβλίον Β', XIV, σ. III. Ἡ πληροφορία παρὰ Κων/νου Ψάχου, *Τὸ ὀκτάηχον σύστημα τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς*, Νεάπολη Κρήτης 1980, ἐκδόσεις Μιχάλης Πολυχρονάκης, σ. 57.

7. Γαυδεντίου Φιλοσόφου, *Ἀρμονικὴ Εἰσαγωγή*, κεφάλαιο 5 ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ Carolus Janus, *Musici Scriptores Graeci*, Λειψία 1895, σ. 331. Βλ. καὶ Κ. Χ. Καραγκούνη, *Ἡ Μουσικὴ στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ Τεχνικὴ Θεώρηση αὐτῆς*, ἐκδόσεις Συλλόγου «Ἐρευνας, Διάσωσης, Ριζικῆς Ἀποκατάστασης τῆς Μουσικῆς τῶν Ἑλλήνων - Ε.Δ.Ρ.Α. Μ.Ε. Παναγιώτης Ἀχειλᾶς», Βόλος 1995, σ. 25, σημείωση 54.

8. Κλεονείδου, *Εἰσαγωγή Ἀρμονικὴ*, κεφάλαιο 7, παρὰ C. Janus, ὁ.π., σ. 192. Βλ. καὶ Κ. Χ. Καραγκούνη, *Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Μουσικὴ*, σ. 25, σημείωση 54.

9. Χρυσάνθου, *Θεωρητικὸν Μέγα*, σ. 114, § 259. Ἡ ἰσχὺς αὐτῆς τῆς παρατηρήσεως τοῦ Χρυσάνθου εὐρίσκεται σὲ πλήρη ἀρμονία μὲ τὴν μαρτυρία τοῦ ἱεροῦ Φωτίου, Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ὁποία παραδίδει στὴν περὶ μουσικῆς ἐνότητα στὴν

τὸ Σύστημα (σὲ Κλίμακα 68 Μορίων) ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕναν «Μεῖζονα» Τόνο (12 Κομμάτων), ἕναν «Ὑπερμεῖζονα» (13 Κομμάτων) καὶ ἕνα «Τεταρτημόριον Μεῖζονος Τόνου» (3 Κομμάτων):

Γ----12-----Δ-----13-----Κ-3-Ζ'

Τακτοποιεῖ, ἔτσι, τὸν Τρίτο ἦχο σὲ αὐτὸ τὸ Γένος, ποὺ ὁ ἴδιος ὀνόμασε Ἐναρμόνιον.

Μεγάλο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ περιγραφή τοῦ Τρίτου ἦχου ἀπὸ τὸν Χουρμούζιο Χαρτοφύλακα: «Ὅτε δὲ τίθεται ἐπὶ τοῦ Γα ἡ ἔναρμόνιος αὕτη φθορά (ἐννοεῖ τὸ Ἄτζέμ), τότε θέλει κλίμακα ἔναρμόνιον, ἡ ὁποία τὸ μὲν πρῶτον ἐπὶ τὸ βαρὺ διάστημα ζητεῖ τεταρτημόριον τοῦ μεῖζονος τόνου, τὸ δὲ δεύτερον ἐπὶ τὸ βαρὺ καὶ τρίτον διάστημα ζητεῖ τόνους μεῖζονας. Ἐπὶ τὸ ὄξυ δὲ πάλιν, ζητεῖ δύο μεῖζονας τόνους, ὥστε δεσπόζει πέντε διαστήματα, δύο ἐπὶ τὸ ὄξυ καὶ ἐπὶ τὸ βαρὺ τρία. Ἦγουν θέλει τὸ μὲν Γα-Βου διάστημα τρία τῶν δώδεκα, τουτέστι τεταρτημόριον τοῦ μεῖζονος τόνου, τὸ δὲ Βου-Γα δεκατρία καὶ τὸ Πα-Νη δώδεκα. Ἐπὶ τὸ ὄξυ δὲ πάλιν, ζητεῖ τὸ Γα-Δι καὶ τὸ Δι-Κε ἀπὸ δώδεκα». Μεταφέρεται ἐδῶ καὶ τὸ σχετικὸ διάγραμμα: «Ἡ τοῦ τρίτου ἦχου ἔναρμόνιος Κλίμαξ»¹⁰:

Ποιὸ ἦταν, ὅμως, τὸ θεωρητικὸ ὑπόβαθρο τῆς ἐποχῆς ὀλίγο πρὸ τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Χρυσάνθου; Ὡς γνωστόν, μέχρι τὸ ἔτος 1800, ὁπότε ὁ Ἀπόστολος Κώνστας ὁ Χῖος παρέδωσε τὸ ἔργο του *Ἡ Μουσικὴ Τέχνη τῆς Κοινῆς Παραδόσεως καὶ Τεχνολογίας*, ἄλλο πλήρες Θεωρητικὸν δὲν εἶχε γραφεῖ. Σύμφωνα μὲ τὸν Θωμᾶ Ἀποστολόπουλο¹¹, ὁ ὁποῖος μελέτησε

Μυριόβιβλό του: «Εὐφύεστατος ὁ Ἀσκληπιόδοτος περὶ τὴν μουσικὴν γεγωνῶς, τὸ ἔναρμόνιον γένος ἀπολωλός, οὐχ οἷός τε ἐγένετο ἀνασῶσθαι, καίτοι τὰ ἄλλα δύο γένη κατατεμῶν καὶ ἀνακρουσάμενος τὸ τέ χρωματικὸν ὀνομαζόμενον καὶ τὸ διατονικόν. Τὸ δὲ ἔναρμόνιον οὐχ εὔρε, καίτοι μαγάδας, ὡς ἔλεγεν, ὑπαλλάξας καὶ μεταθεῖς οὐκ ἐλάττους εἴκοσι καὶ διακοσίω. Αἴτιον δὲ τῆς μὴ εὐρέσεως, τὸ ἐλάχιστον μέτρον τῶν ἔναρμόνιων διαστημάτων, ἕπερ δέσιν ὀνομάζουσι. Τοῦτο δὲ ἀπολωλός ἐκ τῆς ἡμετέρας αἰσθήσεως, καὶ τὸ ἄλλο γένος τὸ ἔναρμόνιον προσαπάλεσεν». Μ. Φωτίου, *Μυριόβιβλος, Εἰς Βίον Ἰσηδῶρου*, Παρίσι 1531, ἔκδοσις Ραϋμόνδου Μαρτίνου, σ. 1051. Ἡ πληροφορία ἀπὸ τὴν ἐργασία τοῦ Παγκρατίου Βατοπαιδίνου Ἀρχιμανδρίτου, *Ἡ Μουσικὴ Κλίμαξ*, ἣτοι ἐπιστημονικὴ διαίρεσις τῆς μουσικῆς κλίμακος καὶ προσδιορισμὸς τοῦ μήκους τῶν χορδῶν αὐτῆς μετὰ μεγίστης μαθηματικῆς ἀκριβείας, Κωνσταντινουπόλις 1916, σσ. 17-18.

10. Ἐμμανουὴλ Γιαννόπουλου, *Χουρμούζιου Χαρτοφύλακος, "Εἰσαγωγή εἰς τὸ θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς"* - Εἰσαγωγή, κριτικὴ ἔκδοσις κειμένου, Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 80 καὶ 82.

11. Θωμᾶ Ἀποστολόπουλου, *Ὁ Ἀπόστολος Κώνστας ὁ Χῖος καὶ ἡ Συμβολὴ του στὴ*

ήκαι ανέλυσε τις θεωρητικές καταγραφές του Κώνστα «Ρητή και συστηματική διάκριση γενῶν στὴν Παλαιὰ Μέθοδο δὲν μαρτυρεῖται. Αὐτὸ βέβαια καθόλου δὲν σημαίνει πὼς στὴν βυζαντινὴ μουσικὴ παράδοση λείπουν μέλη με χρωματικά ἢ ἑναρμόνια διαστήματα, τῶν ὁποίων ἡ πολλαπλότητα καὶ ἡ ποικιλία εἶναι ἀναπόδραστα συνυφασμένες με κάθε τροπικὴ φωνητικὴ μουσικὴ πού βασίζεται στὴν μελωδικὴ κίνηση...». Τί, λοιπόν, θεωροῦσε ὁ Κώνστας περὶ τοῦ Τρίτου ἤχου; Συγκρίνοντας τοὺς ἤχους Τρίτο καὶ Βαρὺ παρατηρεῖ: «Ὁ μὲν τρίτος ἔχει κανόνα μισοφωνιῶν ὁ δὲ βαρὺς γεροφωνιῶν...» Ὁ Ἀποστολόπουλος σχολιάζει αὐτὴν τὴν περιεργὴ ἀλλὰ πολὺτιμη ἀποψη: «Γιὰ τὸν Τρίτο ὑπάρχει ὁ “δρόμος τῶν μισοφωνιῶν”... Κατοχυρώνεται ἔτσι γιὰ τὸν τρίτο ἤχο ἡ χρῆση, ἀν ὄχι τεταρτημοριῶν ἢ τριτημοριῶν τοῦ τόνου, ὅπως θέλει ὁ Χρῦσανθος τὸν ὁποῖο δὲν φαίνεται νὰ ἀκολουθεῖ ὁ Ἀπόστολος, τουλάχιστον ἡμιτονίων, ὥστε νὰ προκύπτει σκληρὸ διάτονο. Ἀντίστοιχα πάλι ὅλοι οἱ φθόγγοι τῶν κλιμάκων τοῦ πρώτου καὶ τοῦ τετάρτου... θεωροῦνται “γεροφωνίες”, στοιχεῖο πού ἔμεινε στὴ Νέα Μέθοδο ὡς παράδοση τῶν “τόνων”: (μειζων, ἐλάσσω, ἐλάχιστος), ὅποτε τὸ τετράχορδο Νη-Γα τοῦ τρίτου ἔχει διαφορετικὰ διαστήματα ἀπὸ τὸ Νη-Γα τῶν διατονικῶν ἤχων, πράγμα πού στὴ Νέα Μέθοδο ἀνέλαβαν νὰ τὸ ἐπισημαίνουν οἱ συνεχεῖς διέσεις στὸ Βου ἢ ἡ χρῆση “ἀτζέμ” καὶ “σημείων διαρκοῦς ἀλλοιώσεως”. Τὸ σύστημα τοῦ τρίτου ἤχου εὐνοεῖ τὰ σκληρὰ διαστήματα τῶν τετραχόρδων του, τῶν ὁποίων ἡ διαφοροποίηση ἀπὸ τὰ διατονικὰ ἐπισημαίνεται καὶ σὲ ὅλα τὰ Θεωρητικὰ τῆς Νέας Μεθόδου». Καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο διευκρινίζει: «Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη (ἐννοεῖται: ἡ ἀντίληψη τοῦ Κώνστα περὶ τῶν Γενῶν καὶ περὶ τοῦ Τρίτου ἤχου) ἐξελίχθηκε, ὅταν εἶδε (ἐννοεῖται: ὁ Κώνστας) τὴ διάκριση (ἐννοεῖται: τῶν Γενῶν) τῆς Νέας Μεθόδου, με ἀποτέλεσμα νὰ δανεισθεῖ τοὺς ὄρους “χρωματικὸς ἢ διατονικὸς ἤχος”. Ἔτσι ἐμφανίζονται οἱ γνωστοὶ διατονικοὶ ἤχοι ὡς ἤχοι διατονικοῦ γένους ἢ γεροφωνιῶν... Καὶ ὡς χρωματικοὶ ὁ δεύτερος ὁ πλάγιος τοῦ δευτέρου, ἀλλὰ καὶ ὁ τρίτος...»¹².

Ἐνδεικτικὴ τοῦ θεωρητικοῦ ὑπόβαθρου τῆς πρὸ τῆς Νέας Μεθόδου ἐποχῆς εἶναι καὶ ἡ θέση τοῦ Βασιλείου Στεφανίδου τοῦ Βυζαντίου γιὰ τὸ Ἐναρμόνιον Γένος: «Τὸ δὲ ἑναρμόνιον προέβαινεν ἄλλως, δηλαδὴ ὅλα τὰ τετράχορδα οὕτω διηροῦντο, ὥστε εἰς τὸ ἑναρμόνιον μέλος νὰ μὴ εὐρίσκειται διά-

Θεωρία τῆς Μουσικῆς Τέχνης - Μουσικολογικὴ θεώρηση ἀπὸ ἔποψη ἱστορικὴ, κωδικογραφικὴ, μελοποιητικὴ καὶ θεωρητικὴ, ἔκδοση τοῦ Ἰδρύματος Βυζαντινῆς Μουσικολογίας τῆς Ἱ. Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, σειρά Μελέται 4, Ἀθήνα 2002.

12. Ὁ.π., σσ. 223, 185-186 καὶ 223-224, ἀντιστοίχως.

στημα ενός τόνου, αλλά μόνον δίτονον. Τὸ δὲ ἡμιτόνιον μείζον ἔπρεπε νὰ εὐρίσκειται διηρημένον εἰς ἡμιτόνιον ἔλασσον, ἤγουν δίεσιν μείζονα καὶ εἰς δίεσιν ἐλάσσονα, τουτέστι ἐναρμόνιον». Καὶ ἄλλοῦ: «Τὸ δὲ ἐναρμόνιον προβαίνει ἀρχόμενον ἀπὸ τόνον μείζονα, εἶτα μὲ δίεσιν μείζονα καὶ μὲ δίεσιν ἐλάσσονα (ἢ ἐναρμόνιον) καὶ μὲ δίτονον καὶ οὕτω καθεξῆς». Στὴν περιγραφή του, ὅμως, γιὰ τὴν κίνηση τοῦ Τρίτου ἤχου σημειώνει: «Προβαίνων δὲ ἐκ τοῦ ἴσου αὐτοῦ εἰς τὴν τετραφωνίαν Γ', μετέρχεται τὸ τετράχρδον τῶν συνημμένων, ὅπερ ἐστὶ λαμβάνει δύο τόνους καὶ ἡμιτόνιον, καὶ ἔπειτα τόνον. Σπανίως δὲ μετέρχεται εἰς τὴν τετραφωνίαν αὐτοῦ τρεῖς συνεχῶς ὀλοσχερεῖς τόνους, καὶ ἔπειτα τὸ ἡμιτόνιον, μὴ ποιῶν καὶ ἰδίαν στάσιν εἰς τὸ Α'...»¹³.

Μὲ τὴν καθολικὴ, σχεδὸν, ἐπικράτηση τῆς Νέας Μεθόδου, οἱ ἀπόψεις τῶν Χρυσάνθου καὶ Χουρμουζίου δημιούργησαν θεωρητικὰ «θέσφατα» γιὰ σύσσωμη σχεδὸν τὴν μετέπειτα παράδοση ὡς τὰ τέλη τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, τὰ ὁποῖα σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις ἀκολουθοῦνται ὡς τὶς ἡμέρες μας. Μὲ τοὺς δύο διδασκάλους ταυτίστηκαν στὰ συγγράμματά τους τόσο ὁ Θεόδωρος Φωκαεὺς¹⁴ ὅσο καὶ ὁ Στέφανος Λαμπαδάριος τῆς Μ.Χ.Ε.¹⁵, ἀκόμη δὲ ὁ Κυριακὸς Φιλοξένης¹⁶ καὶ ὁ Παναγιώτης Κηλτζανίδης¹⁷, ὅλοι, δηλα-

13. Βασιλείου Στεφανίδου Βυζαντίου, *Σχεδιάσμα περὶ μουσικῆς, ἰδιαιτερον Ἐκκλησιαστικῆς. Συνεγρᾶφη ἐν Νεοχωρίῳ τοῦ Βοσπόρου ἐν ἔτει αωιθ'. Ἐπετηρὶς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς Συλλόγου - Παράρτημα Ἐκκλησιαστικῆς Ἀλήθειας, τεῦχος Ε'*, Κωνσταντινούπολις 1902, σ. 237 / § 60, σ. 239 / § 65 καὶ σ. 254 / § 94, ἀντιστοίχως. Ἡ ἐργασία ἀναδημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸ Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 2001 (ἐπιμέλεια Ἀντωνίου Ἀλυγιζάκη) καὶ τὸν Χαράλαμπο Καρακατσάνη, *Βυζαντινὴ Ποταμὴς, τόμος ΣΤ', Ἀθήνα 1997*.

14. Θεοδώρου Φωκαεὺς, *Κρητὶς τοῦ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, συνταχθεῖσα πρὸς χρῆσιν τῶν σπουδαζόντων αὐτὴν κατὰ τὴν νέαν μέθοδον παρὰ τῶν τριῶν μουσικοδιδασκάλων, ἐκδοθεῖσαν τὸ τέταρτον κατ' ἐρωταπόκρισιν μετὰ προσθήκης πολλῶν ἐτέρων ἀναγκαιούτων*, Κωνσταντινούπολις 1842, σσ. 49-51.

15. Στεφάνου Λαμπαδαρίου, *Κρητὶς, ἤτοι νέα στοιχειώδης διδασκαλία τοῦ Θεωρητικοῦ καὶ Πρακτικοῦ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, μετὰ προσθήκης συνοπτικῆς ἐξηγήσεως τῆς ἐξωτερικῆς Μουσικῆς καὶ πάντων τῶν προκαταρκτικῶν μαθημάτων ἐκ τοῦ Ἀναστασιματαρίου Ἰωάννου Πρωτοψάλτου*, Κωνσταντινούπολις 1875, σσ. 59-61.

16. Κυριακοῦ Φιλοξένους, *Θεωρητικὸν Στοιχειῶδες τῆς Μουσικῆς, κατὰ τὸν κανονισμὸν τῶν τριῶν Διδασκάλων τοῦ νέου συστήματος, Γρηγορίου Πρωτοψάλτου, Χουρμουζίου Χαροφύλακος καὶ Χρυσάνθου Προύσης, περιέχον τὴν ἀνάλυσιν τῶν Μουσικῶν Κανόνων, τὴν γέννησιν τῶν Τόνων, τὴν ἐφαρμογὴν τῶν Κλιμάκων, τὰς διαιρέσεις τῶν Ἦχων, τὴν ἀναπλήρωσιν τῆς Κλίμακος τοῦ Β' Ἦχου, τὸ Ποσὸν καὶ Ποιόν, τὰ παραδείγματα τῆς Μελοποιίας, τῆς Μετροφωνίας, καὶ τὰ σημαδόφωνα τοῦ παλαιοῦ συστήματος*, κτλ., Κωνσταντινούπολις 1859, τύποις Σ. Ἰγνατιάδου, σσ. 123-124.

17. Παναγιώτου Κηλτζανίδου, *Διατριβαὶ περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησιαστικῆς*

δή, οί μεγάλοι θεωρητικοί του ΙΘ' αιώνας, ως τήν εποχή συγκροτήσεως τῆς Πατριαρχικῆς Μουσικῆς Ἐπιτροπῆς στὰ 1881.

Ἀκολουθῶς, οί διδάσκαλοι τῆς Ἐπιτροπῆς, ἀνακατέστρωσαν τὰ ἀνωτέρω διαστηματικά μεγέθη τοῦ Χρυσάνθου, ὀρίζοντας ὅτι «Τὸ ἑναρμόνιον τετράχορδον σύγκειται ἐκ δύο μειζόνων τόνων καὶ ἑνὸς ἡμιτονίου»¹⁸,

Γ-----12-----Δ-----12-----Κ---6--Ζ'

γεγονός, τὸ ὁποῖο ἀπετέλεσε ὁδηγὸ τῶν περισσοτέρων μεταγενεστέρων θεωρητικῶν συγγραμμάτων μέχρι σήμερα.

Εἶναι, πάντως, ἀπορίας ἄξιον, πῶς ὁ Χρυσάνθος ἀναγνώριζε ὅτι: «Φθόγγους καὶ παραλλαγήν, ἴδια τοῦ ἑναρμονίου γένους, οί διδάσκαλοι δὲν μᾶς παρέδωκαν, ἀλλὰ μὲ τοὺς φθόγγους καὶ μὲ τήν παραλλαγήν τοῦ διατονικοῦ γένους ἐφθέγγοντο καὶ κάθε μελωδίαν τοῦ ἑναρμονίου γένους»¹⁹. Ἐπιπλέον, περιγράφοντας τήν δομὴ καὶ τὰ χαρακτηριστικά τοῦ Τρίτου ἤχου, ὁ ἴδιος παραδέχεται, ὅτι, κατὰ τήν κίνηση τοῦ Μέλους, ὁ ἤχος μεταχειρίζεται Διατονικά Διαστήματα στὴν ἀνάθοδο πρὸς τὸν Πα καὶ Διατονικὲς Μαρτυρίες Φθόγγων: «Καταλήξεις δὲ εἰς τὸν Τρίτον ἤχον ἀτελεῖς μὲν, γίνονται εἰς τὸν Κε ἐντελεῖς δὲ εἰς τὸν Πα καὶ τελικαὶ εἰς τὸν Γα. Διότι ἀρχόμενος ὁ Τρίτος ἤχος, ἀφ' οὗ δεῖξη τὸν Βου δίεσιν, φέρεται πρὸς τὸν Κε, ὅπου καὶ καταλήγει ἀτελεῶς. Ἐπειτα στρέφεται ἐπὶ τὸ βαρὺ, καὶ δείχνει τὸν Βου φυσικόν, καὶ καταλήγει εἰς τὸν Πα ἐντελεῶς. Καὶ τέλος στρεφόμενος ἐπὶ τὸ ὀξύ, παίρνει τὸν Βου δίεσιν, καὶ καταλήγει τελικῶς εἰς τὸν Γα. Σπανίως δὲ καταλήγει καὶ εἰς τὸν Νη ἀτελεῶς. Σημεῖα δὲ μαρτυριῶν εἰς τὸν Τρίτον ἤχον εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐδιωρίσθησαν καὶ διὰ τὸν Πρῶτον ἤχον...»²⁰.

Καὶ σὲ αὐτό, ὅμως, ἡ Μουσικὴ Ἐπιτροπὴ ἀκολουθεῖ τὸν Χρυσάνθο. Στὴν ἀκόλουθη σημείωση εἶναι σαφές, ὅτι παραδέχεται τήν διατονικὴ κίνηση τοῦ Μέλους στὸν Τρίτο ἤχο: «Ὁ φθόγγος Βου ἐν ἀναβάσει ὑπόκειται εἰς ἔξιν ἑνὸς τμήματος πλησιάζοντος πρὸς τὸν Γα, ἐν καταβάσει δὲ πλησιάζοντος πρὸς τὸν Πα λαμβάνει τήν ἐν τῇ κλίμακι ὀρισθεῖσαν θέσιν»²¹.

Μουσικῆς, εἰς ἀπάντησιν τῶν ἐπισυννημμένων διατριβῶν τῶν κυρίων Ε. Παπαδοπούλου, Μ. Μισαηλίδου, Δ. Πασπάλη. Προστίθενται δ' ἐν τέλει καὶ τῆς Μεγάλης Πρωτοσυγγελίας πρὸς τοὺς Ἱεροφάλας ἐγκύκλιοι, Κωνσταντινούπολις 1879, τύποις Ἀνατολικοῦ Ἀστέρου, σ. 5.

18. Μουσικῆς Ἐπιτροπῆς 1881, *Στοιχειώδης Διδασκαλία...*, σ. 46, § 47.

19. Χρυσάνθου, *Θεωρητικὸν Μέγα*, § σ. 116, § 263.

20. Ὁ.π., σ. 151, § 337.

21. Μουσικῆς Ἐπιτροπῆς 1881, *Στοιχειώδης Διδασκαλία...*, σ. 53, § 76.

Σοβαρές ενστάσεις για τις θεωρητικές απόψεις του Χρυσάνθου και των συν αυτώ διατυπώνει στο Θεωρητικό του ο Μισαήλ Μισαηλίδης. Γράφει: «Περί δὲ τοῦ ἑναρμονίου γένους, οἱ διδάσκαλοι λέγουσιν: “Ἐναρμόνιον δὲ γένος εἶνε ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου εἰς τὴν κλίμακα εὐρίσκονται τεταρτημόρια” (σελ. 113 καὶ § 257). Ἐχει καλῶς· ἀλλὰ μήπως δὲν ὑπάρχουσι τεταρτημόρια καὶ εἰς τὴν κλίμακα τοῦ πλαγίου β' μεταξύ τοῦ Γα καὶ Δι, καὶ τοῦ Νη καὶ τοῦ Πα; Καὶ ὁ πλάγιος τοῦ β', ὡς εἴπομεν, καὶ ὁ πλάγιος τοῦ α' ἔχουσι τεταρτημόρια, πρέπει λοιπὸν καὶ οἱ ἤχοι οὗτοι νὰ ὀνομασθῶσι ἑναρμόνιοι; Περί τοῦ ἑναρμονίου γένους ὁ Πυθαγορικὸς Νικόμαχος δίδει ἡμῖν τὸν ἐξῆς κανόνα: “Δίσεις, ὅπερ ἐστὶν ἡμιτονίου ἡμισυ...” ἦτοι 3, 3 καὶ 24. Ἐὰν ὁ τρίτος καὶ ὁ βαρὺς ἦχος ὀρθῶς ἐκλήθησαν ἑναρμόνιοι, διατί δὲν ἔχουσι τὴν ἀνωτέρω τῶν ἀρχαίων διαιρέσιν 3, 3 καὶ 24; Ἄνευ δὲ αὐτῆς τῆς διαιρέσεως πῶς ὀνομάσθησαν ἑναρμόνιοι; ... Ποῖους λοιπὸν ὀφείλει νὰ ἀκολουθήσει τις, τοὺς ἀρχαίους ἢ τοὺς Διδασκάλους; Εἰς δὲ τοὺς φρονούντας ὅτι τὸ ἑναρμόνιον γένος τῶν ἀρχαίων εἶνε ἀνύπαρκτον, ἀναφέρομεν τοὺς ἐξῆς λόγους Ἀριστείδου τοῦ Κυντιλιανοῦ: “Ὅθεν ἀπέγνωσάν τινες τὴν κατὰ δίεσιν μελωδίαν διὰ τὴν αὐτῶν ἀσθένειαν παντελῶς ἀμελώδητον εἶναι τὸ διάστημα ὑπολαβόντες”. Καὶ πάλι ἐπανέρχεται μὲ ἄλλη εὐκαιρία: “Τὸ δὲ κατὰ τοὺς ἀοιδίμους Διδασκάλους Ἐναρμόνιον καλούμενον γένος ἔχει δύο ἤχους, τὸν γ' καὶ τὸν πλ. τοῦ γ' (ἦτοι τὸν ἀρμονικὸν βαρὺν μετὰ τοῦ ἰδίου ποιοῦ καὶ διαιρέσεως). Καὶ περὶ τούτου ὁμως διατεινόμεθα, ὅτι οὔτε ὁ γ' εἶνε ἑναρμόνιος οὔτε ὁ βαρὺς· διότι τὸ ἑναρμόνιον γένος τῶν ἀρχαίων ἔχει διαιρέσιν 3, 3, 24, ἥτις οὔτε ἐν τῷ γ' ἤχῳ, οὔτε ἐν τῷ βαρεῖ τῶν διδασκάλων εὔρηται. Ἡ διαιρέσις ἢ ἀληθῆς τῶν ἀρχαίων τοῦ ἑναρμονίου γένους πλησιάζει μᾶλλον πρὸς τὸν κατὰ νενανω πλ. τοῦ β' τῶν Βυζαντινῶν ἢ πρὸς τὸν καθ' ἡμᾶς γ' καὶ βαρύν... Οἱ ἀριθμοὶ τῆς διαιρέσεως τοῦ ἑναρμονίου γένους τῶν ἀρχαίων πλησιάζουσι πρὸς τὸν πλάγιον τοῦ β' καὶ εἶναι ὡς εἴπομεν οὔτοι 3, 3, 24 ἐνῶ οἱ ἀριθμοὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς πλ. β' εἰσὶ 7, 3, 18 καὶ οἱ ἀριθμοὶ τοῦ κατὰ τοὺς Διδασκάλους ἑναρμονίου (γ' καὶ πλ. τοῦ γ') 12, 12, 3. Ὁ ἀριθμὸς 18 τοῦ κατὰ τοὺς Διδασκάλους πλ. β' πλησιάζει πρὸς τὸν 24 τοῦ ἑναρμονίου τῶν ἀρχαίων περισσότερο ἢ ὁ 12 τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑναρμονίου, δηλαδή τοῦ γ' καὶ τοῦ βαρέος, τῶν ὁποίων ἢ διαιρέσις πλησιάζει μᾶλλον εἰς τὸ διάτονον γένος. ... Σήμερον ὀρθότερον εἶναι τὸ κατὰ τοὺς Διδασκάλους ἑναρμόνιον γένος νὰ κληθῆ ἀρμονικόν, οὐχὶ δὲ ἑναρμόνιον, διότι μικρὸν μόνον μέρος τῆς τοῦ ἑναρμονίου διαιρέσεως δεικνύει ἦτοι τὸ 3, ὅχι δὲ καὶ τὸ 24». Ὁ Μισαηλίδης, ἐξάλλου, δίνει τὰ ἐξῆς Διαστήματα γιὰ τὸν Διατονικὸ Τρίτο:

N-----12-----Π----11----B---7---Γ

Γ-----12-----Δ-----15-----K-3-Z

και τὰ ἀκόλουθα
για τὸν Τρίτο ἤχο πού ὁ

ἴδιος χαρακτηρίζει Ἄρμονικόν και ὄχι Ἐναρμόνιον²².

Ὁ Ἄγαθάγγελος Κυριαζίδης, πάλι, ἀποδέχεται τὴν κατάταξη τοῦ Τρίτου στοῦ Ἐναρμόνιον Γένος, ὡς ἀκολούθως: «Ὁ Τρίτος ἤχος ἐκτελεῖται κατὰ τὸ Ἐναρμόνιον Γένος, καθόσον, εἰ και δὲν μεταχειρίζεται τεταρτημόριον (ἐννοεῖται πάντοτε τοῦ μείζονος τόνου) ἀλλὰ τριτημόριον, ὅμως ἡ κλίμαξ αὐτοῦ ὁδεύει κατὰ δύο τετράχορδα ὅμοια ἡρμοσμένα». Μάλιστα, μεταχειρίζεται μία ὀλόκληρη συνειρμική λογική ἀποδείξεων, στὴν προσπάθεια νὰ ἀποδείξει τὴν ὑπαρξη τοῦ Ἐναρμόνιου Γένους: «Ἐπειδὴ δύναμαι νὰ δώσω ὁποῖαν δήποτε θέσιν εἰς τοὺς μεταξύ τῶν τετραχόρδων τόνους, δηλ. νὰ ποικίλω ἢ νὰ χρωματίσω τὸ τετράχορδον ἢ τὰ τετράχορδα, διὰ τοῦτο καταβιβάζω τὸν Πα πρὸς τὸν Νη, ἔστω κατὰ ἡμίτονον... Ἄλλ' ἀντὶ νὰ καταβιβάζω τὸν Πα πρὸς τὸν Νη δύναμαι νὰ ἀναβιβάζω αὐτὸν πρὸς τὸν Βου, ὅπως ἀνεβίβασαν οἱ ἀρχαῖοι τὸν Πα εἰς τὴν θέσιν τοῦ Βου τότε ὁ Βου προσήγγισε κατ' ἀνάγκην πρὸς τὸν Γα· τὰ ἄκρα τοῦ τετραχόρδου μένουσιν ἀπαρασάλευτα. Ὡστε τῶρα βαδίζω ἐκ τοῦ Νη πρὸς τὸν Γα κατὰ δίτονον και τεταρτημόριον και τεταρτημόριον ἢ και τανάπαλιν: τεταρτημόριον και τεταρτημόριον και δίτονον. Καὶ ἐνταῦθα ἐπειδὴ οἱ μεταξύ τόνου ἐχρωματίσθησαν, ἔχομεν Γένος Διατονικὸν Χρωματικόν. Ἄλλ' ἐπειδὴ αὐτὸ τὸ εἶδος τοῦ Χρωματικοῦ ἐψάλλετο οὐχὶ κατὰ Διαπασῶν, ἀλλὰ κατὰ δύο τετράχορδα ὅμοια προσηρμοσμένα, δηλαδή συνεζευγμένα και οὐχὶ διεζευγμένα, διὰ τοῦτο ὅταν ψάλλω τῶρα τὴν τοιαύτην ἀτελεῖ κλίμακα διέρχομαι διὰ τόνων κεχρωματισμένων τῶν δύο τετραχόρδων ἐν ἀρμονία εὐρισκομένων· ἐπομένως ψάλλω Γένος Διατονικὸν Χρωματικὸν Ἐναρμόνιον (ἡρμοσμένον). Καὶ κατὰ παράλειψιν τῶν ἄλλων μένει Γένος Ἐναρμόνιον πρὸς διάκρισιν. Ἐκ τούτου δῆλον γίνεται ὅτι οὐ μόνον ἔχομεν τὸ Ἐναρμόνιον Γένος, ἀλλὰ και τὸ ἔχομεν διττῶς. Ἐπειδὴ τὸ τῶν ἀρχαίων Ἐναρμόνιον Γένος εἶχε τεταρτημόριον, ἡμεῖς ὅπου εὐρίσκομεν αὐτὸ δέον ἵνα ἀνάγωμεν τὸ σχετικὸν μέλος εἰς τὸ Ἐναρμόνιον Γένος. Καὶ ἐπειδὴ τὸ τῶν ἀρχαίων Ἐναρμόνιον Γένος εἶχε τὰ δύο τετράχορδα ἡρμοσμένα, ἡμεῖς ὅπου ἀπαντῶμεν τοιοῦτό τι πρέπει νὰ τὸ ἀνάγωμεν εἰς τὸ

22. Μισαὴλ Μισαηλίδου, Νέον Θεωρητικὸν Συντομώτατον, ἥτοι περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησιαστικῆς και Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Μουσικῆς, μετὰ πολλῶν μουσικῶν κλιμάκων και τεσσάρων Μονοχόρδων και μετὰ πρακτικοῦ μέρους, ἐξεδόθη ἀναλώμασι τοῦ συγγραφέως, ἐν Ἀθήναις 1902, σσ. 30-31, 61-62 και 88-90, ἀντιστοίχως.

Ἐναρμόνιον Γένος· ὡς λ.χ. ὁ Τρίτος ἤχος, ἡ Τριφωνία τοῦ Πλαγίου Τετάρτου, ὁ κατὰ μετάθεσιν ἐναρμόνιος Βαρὺς καὶ εἴτις ἄλλος». Ἀναγνωρίζει, ὅμως, ὅτι στὸν προηγούμενο κανόνα ὑπάρχουν ἐξαιρέσεις: «Ἐνίοτε ὅταν ὁ Τρίτος ἤχος δὲν μεταχειρίζεται τριτημόριον ἢ δύο τετράχορδα ἡρμοσμένα, τότε τοῦτο σημαίνει ὅτι ἢ μεταβαίνει εἰς ἄλλον ἤχον ἢ ἀλλάσσει γένος»²³.

Ὁ Ἰ. Δ. Παναγιωτόπουλος-Κοῦρος διατυπώνει τὸν ἐξῆς ὄρισμό γιὰ τὸ Ἐναρμόνιον Γένος: «Κλίμαξ τῆς ὁποίας τὰ τετράχορδα ἀποτελοῦνται ἐξ ἡλαττωμένων φυσικῶν καὶ ἠϋξημένων, ὀνομάζεται “ἐναρμόνιος” καὶ ὄντως ἢ συμμετοχὴ ἐν αὐτῇ τῶν τόνων καὶ ἐκ τῶν τριῶν ομάδων, μόνον διὰ τοῦ ὠραίου τούτου ὀνόματος ἠδύνατο νὰ ἀποδοθῇ. Ἴδου καὶ οἱ τόνοι 12, 14, 4». Μάλιστα, αἰτιολογεῖ τὰ Διαστήματα πού παραδέχεται, παρερμηνεύοντας τὸν ὄρισμό τοῦ Γαυδεντίου γιὰ τὸ Ἐναρμόνιον Γένος: «Ἐπισυνάπτομεν καὶ ἐξηγοῦμεν ταυτοχρόνως, τὸν περὶ ἐναρμονίου γένους ὄρισμόν τοῦ Γαυδεντίου...: “Δίσεις ἦτις ἐστὶν ἡμιτονίου ἡμισυ καὶ πάλιν δίσεις συναμφότεραι ἡμιτονίῳ ἴσαι, καὶ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ τετραχόρδου δύο τόνοι ἀσύνθετοι”. Προσέξατε... Δίσεις (2) ἦτις ἐστὶν ἡμιτονίου ἡμισυ, (τοῦ 4) καὶ πάλιν δίσεις συναμφότεραι ἡμιτονίῳ ἴσαι (2+2=4) καὶ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ τετραχόρδου (ἦτοι τὰ 26/30) δύο τόνοι ἀσύνθετοι (12+14=26). Οὕτω ἔχομεν τρίτονον ἀποτελούμενον ἐκ 12+14+4=30 τμημάτων»²⁴.

Ἰδιαίτερη σημασία ἔχει, πιστεύουμε, ἡ ἀποψη τοῦ Κωνσταντίνου Ψάχου, ὁ ὁποῖος ἀποδέχεται τὴν διαίρεση τοῦ Τετραχόρδου τοῦ Τρίτου ἤχου –καρκτηρίζοντάς το Ἐναρμόνιον– σὲ δύο Μείζονες Τόνους καὶ ἓνα Ἡμιτόνιον, διευκρινίζει, ὅμως, ὅτι μεταχειρίζεται Διατονικὰ Συστήματα κατὰ τὴν κίνηση τοῦ Μέλους: «Ὅταν τὸ μέλος περιστρέφεται περὶ τὸν Γα, ὁ ὑπ’ αὐτὸν Βου εἶναι πάντοτε δίσεις καθ’ ἑλξιν. Ὅταν κατέρχεται πρὸς τὸν Πα, ποιούμενος κατάληξιν ἐντελῆ, λαμβάνει ἦθος Πρώτου ἤχου μὲ μικρὰν δίσειν τοῦ Βου κατὰ τὴν κάθοδον. Ὅταν δὲ ἀναπτύσσεται εἰς γραμμὴν, κυριαρχοῦντος τοῦ Πα, τότε εἶναι καθαρὸς Πρώτος, τοῦ τελευταίου πρὸς τὸν Γα φθόγγου Βου οὐδεμίαν δεχομένου δίσειν. Ὅταν κατέρχεται μέχρι τοῦ Νη πρὸς ἐντελῆ κατάληξιν εἶναι ὡσαύτως καθαρὸς δια-

23. Ἀγαθαγγέλου Κυριαζίδου, Συμπέρασμα Ἐμβριθοῦς Μελέτης καὶ Βαθείας Παρατηρήσεως ἐπὶ τῶν Ἦχων τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, Ἀθήνα 1907, τύποις Σπυρίδωνος Κουσουλίνου, σσ. 8, 7, ἀντιστοίχως.

24. Ἰ. Δ. Παναγιωτοπούλου-Κούρου, Ἡ Μουσικὴ τῆς Θρησκείας, ἦτοι ἐπανεμφάνις τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν χρόνων καὶ τῆς Ἀρχαίας Τονολογίας, ὡς καὶ Νέα Μουσικὴ Γραφή, παράλληλος πρὸς τὸ φθογγικὸν σύστημα τῶν ἀρχαίων, Τρίπολη 1929, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Μιλτιάδου Παπαδημητρίου, σσ. 64-65 καὶ 66-67.

τονικός με φυσικόν τόν Βου. Κατέρχεται ώσαύτως διατονικῶς μέχρι τοῦ Ζω... διατονικῶς... Ὅταν ἐξέρχεται τοῦ τετραχόρδου του πρὸς τὸ ὄξύ, ἀνερχόμενος μέχρι τοῦ Νη καὶ καταλήγων εἰς τὸν Κε, ἔχει τὸν Ζω κατὰ μὲν τὴν ἀνάβασιν διατονικόν, κατὰ δὲ τὴν κατάβασιν ἑναρμόνιον»²⁵.

Ὁ Κύπριος θεωρητικὸς π. Χαράλαμπος Οἰκονόμου μαρτυρεῖ: «Τὸ Ἐναρμόνιον γένος ἐν τῇ ἱερᾷ μελωδίᾳ τῇ ἀφορώσῃ τὴν ψαλτικὴν, στερεῖται ἰδίας Κλίμακος καὶ ἰδίας φθορᾶς. Οὐδὲν τῶν τροπαρίων ἢ στιχηρῶν ψάλλεται εἰς ἀκραιφνῶς ἑναρμόνιον μελωδίαν. Ἐχει μὲν ἐξ φθορᾶς, ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ ἐφαρμόσῃ αὐτὰς ἐπὶ μιᾶς Κλίμακος καθότι ἢ μία φθορὰ ἀναίρει τὴν ἄλλην καὶ ἐκάστη ἐνεργεῖ ἐπὶ τινος φθόγγου ἰδίας Κλίμακος, στερεῖται δὲ καὶ μαρτυριῶν...»²⁶.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ τοποθέτηση τοῦ Σπυρίδωνος Καψάσκη, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι ἡ παραφθορὰ τῶν μελῶν ὁδήγησε στὴν ἔκπτωση ἀπὸ τὸ Ἐναρμόνιον στὸ Διατονικὸν Γένος. Γράφει: «Ἐναρμόνιον γένος λέγεται τὸ μεταχειριζόμενον κλίμακα τῆς ὁποίας κάθε τετραχόρδον περιέχει δύο τεταρτημόρια... καὶ ἐν δίτονον... Ἐπειδὴ ὅμως τὰ διαστήματα ταῦτα (τεταρτημόρια) εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκτελεσθοῦν, τὸ Ἐναρμόνιον γένος σήμερον ψάλλεται μετὰ τὴν διατονικὴν κλίμακα. Εἶναι δὲ τὸ μόνον σημεῖον ὅπου ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ ἀσχολούμενοι συμφωνοῦν ἀπολύτως, παραδεχόμενοι ὅτι ἡ κλίμαξ τοῦ Ἐναρμονίου Γένους εἶναι ἡ μείζων τῆς Εὐρωπαϊκῆς, μετόνους καὶ ἡμιτόνια»²⁷.

Τὸ πρόβλημα τῆς πολυγλωσσίας περὶ τὸ Γένος τοῦ Τρίτου ἤχου ἀναγνωρίζεται καὶ ὁ Δ. Γ. Παναγιωτόπουλος. Στὸ θεωρητικὸ του παραθέτει ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων μουσικογράφων Εὐκλείδῃ καὶ Γαυδεντίου σχετικὰ μετὰ τὸ Ἐναρμόνιον Γένος: «Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Εὐκλείδου καὶ τοῦ Γαυδεντίου, τὸ ἑναρμόνιον μέλος ἔβαινε τὸ πάλαι ἐπὶ μὲν τὸ βαρὺ κατὰ δίτονον, τεταρτημόριον καὶ τεταρτημόριον (24+3+3) ἐπὶ δὲ τὸ ὄξύ ἀντιστρόφως, δηλ. κατὰ τεταρτημόριον, τεταρτημόριον καὶ δίτονον (3+3+24)», ἀλλὰ διευκρινίζει: «τοιοῦτον μέλος δὲν διέσωσεν ἢ βυζαντινὴ μουσικὴ». Σημειώνει καὶ τὴν σχετικὴ διαστηματικὴ πρόταση τοῦ Χρυσάνθου, μὰ ἀσπάζεται τὴν κοινὴ 12-12-6, ἀποφαίνεται δὲ ὅτι: «Ἰ-πάρχουν βάσιμοι ἀμφιβολίαὶ περὶ τοῦ ἂν σήμερον ἔχωμεν πράγματι Ἐναρ-

25. Κων/νου Ψάχου, ὁ.π., σσ. 122-123.

26. π. Χαράλαμπος Οἰκονόμου, *Βυζαντινῆς Μουσικῆς Χορδῆ - Θεωρητικόν*, Πάφος Κύπρου 1940, τύποις Κ. Δ. Χαμπιλούρη, σ. 142.

27. Σπυρίδωνος Καψάσκη, *Θεωρία τῶν ἤχων τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, Ἀθήνα 1946, σ. 5. Βλ. ἀκόμη καὶ τοῦ ἰδίου, *Μικρὸν Θεωρητικὸν τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς*, Ἀθήνα 1946, σσ. 32, 41 καὶ 45.

μόνιον Γένος, όποϊον είχεν ή άρχαία έλληνική μουσική. Έν τούτοις κατά παράδοσιν χαρακτηρίζεται ώς έναρμόνιον τό γένος, είς τό όποϊον ύπάγεται ό Γ' ήχος και ό Βαρύς». Στή συνέχεια, πάντως, παραδέχεται ότι: «Είς μέλη του Γ' ήχου συνηθέσταται μέν είναι αί διατονικαί γραμμαί...» και, επιπλέον: «Η Κλίμαξ του Γ' ήχου άλλοτε μέν χωρεί διατονικώς, άλλοτε δέ έναρμονίως...». Έξάλλου, «Φθοράς ό Γ' ήχος χρησιμοποιεί συχνότατα τάς διατονικάς, όποτε και τό μέλος όδεύει κατά την διατονικήν κλίμακα»²⁸.

Έξαιρετικώς ένδιαφέρουσα για την πρώιμη χρονικώς διατύπωσή της είναι ή θέση του Μιχαήλ Χατζηαθανασίου, περί δύο Διατονικῶν Γενῶν, τὰ όποια, πάντως, δέν όνομάζει: «Τὰ μέλη του ήχου τούτου δέν έξελίσσονται κατά τό διαπασών σύστημα, έφ' όλης τής έκτάσεως τής κλίμακος (Γα-Γα') δηλαδή, άλλ' εκ του βασικού φθόγγου (Γα), προς μέν τό όξυ κατά μίαν διά πέντε (Γα-Νη'). Έπί δέ τό βαρύ κατά μίαν διά τεσσάρων (Γα-Νη). Άρα τὰ μέλη του Τρίτου ήχου έξελίσσονται μάλλον επί του τετραχόρδου μουσικού συστήματος, άφοϋ τὰ δύο όμοειδή τετράχορδα εύρίσκονται συνημμένα, ό δέ διαζευκτικός (σημείωση του γράφοντος: γράφε «προσλαμβανόμενος») είς την κορυφήν ήτοι: (Νη 9/8 Πα 9/8 Βου 256/243 Γα) - (Γα 9/8 Δι 9/8 Κε 256/243 Ζω) - (Ζω 9/8 Νη) (σημείωση του γράφοντος: δηλαδή Τόνος Μείζων, Τόνος Μείζων και Λειμμα: 12-12-5ϋ), λαμβανομένων δ' ύπ' όψιν και των δεσποζόντων μελωδικῶν φθόγγων του Τρίτου ήχου ότινες είναι οί (Πα-Γα-Κε) ένίστε δέ και ό βασικός (Νη), γίνεται φανερόν ότι ή κλίμαξ την όποϊαν μεταχειρίζεται ό Τρίτος ήχος είναι αύτη αύτη ή πρώτη φυσική κλίμαξ (Νη-Νη') δευτέρου γένους, ήτις και πάλιν είναι αύτη αύτη ή κλίμαξ του τετάρτου τρόπου (Γα-Γα') με άνεστραμμένη την πρώτην αναλογίαν ήτοι: άντι (Γα 3/2 Νη 4/3 Γα) εκφράζεται (Νη 4/3 Γα 3/2 Νη'). Ό Χατζηαθανασίου, άκολούθως, συγκρίνει την Κλίμακα Γα-Γα' (Γα 81/64 Κε 32/27 Νη' 4/3 Γα) με την Νη-Νη' (Νη 5/4 Βου 6/5 Δι 4/5 Νη') και παρατηρεί: «Η μεταξύ τούτων διαφορά είναι κατά έν ελάχιστον διάστημα έχων λόγον αριθμητικόν (81/80). Τό διάστημα τούτο καίτοι είναι ελάχιστον. έν τούτοις από άρμονικής απόψεως είναι μέγα. διότι δι' αύτου σχηματίζονται τὰ δύο διατονικά γένη»²⁹.

28. Δ. Γ Παναγιωτόπουλου., Θεωρία και Πράξις τής Βυζαντινής Έκκλησιαστικής Μουσικής, ήτις μέθοδος εκμάθησης μετά πολλῶν άσκήσεων και παραδειγμάτων, Άθήναι 1947, εκδόσεις άδελφότητος θεολόγων «Σωτήρ», σ. 106, σημ. 8, 189 / § 88, 191 και 190 άντιστοίχως.

29. Μιχαήλ Χατζηαθανασίου, Αί Βάσεις τής Βυζαντινής Μουσικής, Σταμπούλ 1948, τύποις άδελφῶν Τσιτούρη, σσ. 35-36.

Ὁ θεωρητικός Νικόλαος Χρυσοχοΐδης, πάλι, γράφει: «Ἀμφότεροι οἱ ἤχοι οὗτοι (ἐννοοῦνται οἱ Τρίτος καὶ Βαρύς) ἀνήκουσιν εἰς τὸ ἐναρμόνιον γένος καὶ ἔχουν τονικὴν βάσιν τὸν Γα (fa) εἰς τὸ Στιχηραρικὸν καὶ τὸ Εἰρμολογικὸν (ἀργὸν καὶ σύντομον μέλος). Εἰς τὸ Παπαδικὸν μέλος ὁ μὲν Τρίτος ἤχος ἔχει βάσιν τὸν Γα (fa) λαμβανόμενον ὡς Νη (do) καὶ ὀδεύει κατὰ τὰ τονιαῖα διαστήματα τοῦ Πλαγίου τοῦ Δ' ἤχου, ὁ δὲ Βαρύς τὸν φυσικὸν Ζω... Ἡ κλίμαξ ἀμφοτέρων τῶν ἤχων τούτων εἶναι ἡ Πυθαγόρειος, ἥτις εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν συγκεκριμένην Εὐρωπαϊκὴν. (Γα 9/8 Δι 9/8 Κε 256/243 Ζω 9/8 Νη 9/8 Πα 9/8 Βου 256/243 Γα')». Εἶναι τόσον ἀπόλυτα πεπεισμένος γιὰ τὴν θέση τοῦ αὐτῆ, ὥστε συμπληρώνει παρακάτω: «Τὰ ἀπὸ τοῦ Γα (fa) μέλη τοῦ Γ' καὶ τοῦ Βαρέος ἤχου ἀποδίδονται ἐπὶ τοῦ πενταγράμμου καὶ τοῦ κλειδοκυμβάλου»³⁰.

Ὁ Ἰωάννης Μαργαζιώτης, ἐνῶ θεωρεῖ τὴν Κλίμακα 12-12-6 ταυτόσημη μὲ τὴν Μείζονα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Μουσικῆς, στὰ ιδιώματα τοῦ Τρίτου ἤχου σημειώνει: «Ιδιώματα: α) Ἐλξίς τοῦ Βου πρὸς τὸν Γα. β) Ἐξερχόμενος τοῦ τετραχόρδου του, ὅταν δηλ. ἐκτείνεται ἄνωθεν τοῦ Κε καὶ ἐργάζεται εἰς τὸ ὀξὺ τετράχορδον (γράφει: πεντάχορδον), γίνεται διατονικός, τιθεμένων τῶν ἀντιστοίχων διατονικῶν φθορῶν»³¹. Λόγω τῆς ἐπὶ μακρὸ χρονικὸ διάστημα διάδοσης τοῦ συγκεκριμένου Θεωρητικοῦ στοὺς κύκλους διδασκαλίας τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης οἱ ἀνωτέρω θεωρίες κυριάρχησαν εὐρύτατα ὡς τὶς ἡμέρες μας.

Σὲ ἓνα ἐνδιαφέρον, πράγματι, ἐγχειρίδιο θεωρίας ὁ Θεοδόσιος Γεωργιάδης ἐπισημαίνει: «Ἡ διαφορὰ μετὰξὺ Ἐναρμονίου καὶ Διατονικοῦ γένους εἶναι μικρά, διότι ἡ ἐναρμόνιος κλίμαξ βαδίζει μᾶλλον διατονικῶς, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν, ὅτι οἱ τρεῖς μὲν φθόγγοι ἄνω Ζω, κάτω Ζω καὶ Βου ἀπαγγέλλονται ἡλαττωμένοι εἰς ἡμιτόνια. Οἱ δὲ λοιποὶ φθόγγοι τῆς κλίμακος παραμένουν ἀκέραιοι». Πιὸ συγκεκριμένα: «Ὁ Τρίτος ἤχος, ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὸ Διατονικὸν γένος καὶ ἐν μέρει εἰς τὸ Ἐναρμόνιον. Διότι ἅπαντα τὰ μέλη αὐτοῦ ὀδεύουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ κατὰ διαπασῶν σύστημα μὲ δεσπίζουσαν βάσιν τὸν Γα. Μεταχειρίζεται δὲ τὴν διαπασῶν διατονικὴν κλίμακα τοῦ φθόγγου Πα, τὸν ὁποῖον καὶ χρησιμοποιεῖ εἰς ἀτελεῖς καὶ ἐντελεῖς καταλήξεις τόσοσιν εἰς τὰ σύντομα Εἰρμολο-

30. Νικολάου Χρυσοχοΐδου, *Τὰ Τονιαῖα Διαστήματα τῶν Κλιμάκων τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς μετὰ καὶ Σχετικῶν Διαγραμμάτων*, Extrait des Melanges Offersts a Octave et Melpo Merlier, Ἀθήναι 1956, σσ. 15 καὶ 16.

31. Ἰωάννου Μαργαζιώτη, *Θεωρητικὸν Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, Ἀθήναι 1958, μουσικὸς οἶκος Χαριλάου Στασινοῦ, σ. 53.

γικά αὐτοῦ μέλη, ὅσον καὶ εἰς τὰ ἀργὰ τοιαῦτα, ὡς καὶ εἰς ἅπαντα ἐν γένει τὰ σύντομα Στιχηραρικά. Ὡς ἀπόδειξιν δὲ τῶν γραφομένων τούτων περὶ τῆς μουσικῆς πορείας τῶν μελῶν τοῦ ἤχου τούτου παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸ Ἀναστασιματάριον, Εἰρμολόγιον καὶ εἰς ἄλλα μουσικά βιβλία, περιέχοντα διάφορα μέλη τοῦ Τρίτου ἤχου»³².

Ὁ Σίμων Καρὰς περιγράφει τὸ Ἐναρμόνιον Γένος, ὡς ἐξῆς: «Ἡ ἁρμονία ἢ ἐναρμόνιον Γένος, ἀπόχρωσις καὶ τοῦτο τῶν δύο προηγουμένων Γενῶν, μὲ κύριον γνώρισμα τὴν ἐναρμόνιον δίεσιν (τμ. 4) καὶ τὰς ἐναρμονίους διφωνίας: ὑπερμείζονα (τμ. 26) καὶ ὑπελάσσονα (τμ. 16), ἅπαντα μελωδικὰ καὶ διάφωνα διαστήματα». Οὐσιαστικῶς, ὅμως, εἶναι ὁ πρῶτος θεωρητικὸς, ὁ ὁποῖος κάνει συστηματικῶς λόγο γιὰ τὸ Σκληρὸν Διατονικὸν Γένος, τεκμηριώνοντας τὶς θέσεις του μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο: «Οἱ ἤχοι τοὺς ὁποῖους ἐξητάσαμεν μέχρι τὸδε, ἀνήκουν εἰς τὴν μαλακὴν χροῖαν τοῦ διατονικοῦ γένους· καθ' ὅσον εἰς τὰς κλίμακας αὐτῶν, ἐκτὸς τῶν μειζόνων τόνων Νη-Πα, Γα-Δι καὶ Δι-Κε, παρουσιάζονται περὶ τοὺς φθόγγους Βου καὶ Ζω' καὶ τόνοι ἐλάσσονες Πα-Βου καὶ Κε-Ζω' καὶ ἐλαχιστοὶ Βου-Γα καὶ Ζω'-Νη'. Ἐὰν μεταβάλωμεν τὴν θέσιν τῶν δύο τούτων φθόγγων Βου καὶ Ζω' εἴτε μὲ μικρὰς διέσεις εἴτε μὲ μεγαλυτέρας ὑφέσεις, τότε: Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν –τὴν διὰ διέσεων– κάτω ἀπ' αὐτοὺς θὰ δημιουργηθῶσι τόνοι μειζόνες (τμ. 12) καὶ ἄνω ἡμίτονα διατονικὰ (τμ. 5ῦ). Ν-12-Π-12-Β-5ῦ-Γ-12-Δ-12-Κ-12-Ζ'-5ῦ-Ν'. Εἰς δὲ τὴν δευτέραν –τὴν δι' ὑφέσεων– ἀντιστρόφως, κάτω ἀπὸ αὐτοὺς θὰ δημιουργηθῶσιν ἡμίτονα διατονικὰ (τμ. 5ῦ) καὶ ἄνω τόνοι μειζόνες (τμ. 12). Ζ-12-Ν-12-Π-5ῦ-Β-12-Γ-12-Δ-12-Κ-5ῦ-Ζ'. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς, αἱ μουσικαὶ καὶ κλίμακες ἀνήκουσι, τώρα, εἰς τὴν χροῖαν τοῦ σκληροῦ διατόνου. Τούτων δὲ ἀπαρτιζομένων ἐκ μειζόνων καὶ “λειμμάτων”, δῆλα δὴ διαστημάτων μικροτέρων τοῦ ἡμίτονου, ὡς εἶναι, ὄχι τμήματα 6 ἀλλὰ 5ῦ τὰ ἡμίτονα τὰ διατονικὰ, ἢ μετάβασις τῆς φωνῆς ἀπὸ τῶν μὲν εἰς τὰ δέ, δὲν γίνεται μαλακὰ καὶ βαθμιαίως, ἀπὸ τῶν μειζόνων τόνων εἰς τοὺς ἐλάσσονας καὶ ἀπ' αὐτῶν εἰς τοὺς ἐλαχίστους, ἀλλὰ ἀπότομα καὶ σκληρά, ἀπὸ τῶν μειζόνων τόνων εἰς τὰ λείμματα: ἐξ οὗ καὶ “χροῖα τοῦ σκληροῦ διατόνου”. (Καὶ σὲ ὑποσημείωσι:) Διάτονον καὶ κατ' αὐτὴν τὴν χροῖαν τὸ γένος τοῦτο· καθ' ὅσον τῶν τόνων κυριαρχούντων καὶ ἐπικρατούντων, τὰ λείμ-

32. Θεοδοσίου Γεωργιάδου, Ὁ Βυζαντινὸς Μουσικὸς Πλοῦτος - Νέα Μέθοδος τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησιαστικῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς, συνταχθεῖσα ἐπιμελῶς ἐπὶ τῇ βάρσει διαφόρων ἀρχαίων Μουσικῶν Θεωρητικῶν συγγραμμάτων, Ἀθῆναι 1960, σ. 40 / § 126 καὶ σ. 51.

ματα δὲν λογίζονται, ὡς μικρότερα καὶ τοῦ ἡμιτόνου». Για δὲ τὸν Τρίτον ἦχο, συγκεκριμένα, παρατηρεῖ: «Μὲ βάσιν τὸν Νη χωροῦντες ἐπὶ τὸ ὄξυ κατὰ τόνους μείζονα, ἐλάσσονα καὶ ἐλάχιστον, τὸν οὕτω κατὰ τριφωνίαν ἄνω τῆς βάσεως Νη εὐρεθέντα τρίτον φθόγγον Γα καὶ τὴν ἐπ' αὐτοῦ θεμελιουμένην κλίμακα, εἶπον ἦχον Τρίτον». Ὁμοίως: «(Μὲ βάσιν τὸν Δι) χωροῦντες ἐπὶ τὸ ὄξυ κατὰ τόνους μείζονα, ἐλάσσονα καὶ ἐλάχιστον, τὸν οὕτω κατὰ τριφωνίαν ἄνω τῆς βάσεως Δι εὐρεθέντα τρίτον φθόγγον Νη' καὶ τὴν ἐπ' αὐτοῦ θεμελιουμένην κλίμακα, εἶπον ἦχον Τρίτον». Διευκρινίζει δὲ ὅτι: «Ὅταν ὁ Γ' ἦχος μεσάζῃ εἰς τὸν πλ. α' Πα ἢ παραμεσάζῃ εἰς τὸν πλ. δ' Νη, τότε οἱ καταλήξεις εἰς τοὺς φθόγγους Πα καὶ Νη ἔχουσι τὸν Βου μαλακὸν καὶ ὄχι ἐν διέσει, ἀποδίδοντα τὸ μαλακὸν ἄκουσμα τῶν ἦχων αὐτῶν πλ. α' Πα καὶ πλ. δ' Νη»³³.

Ὁ Θεόδωρος Χατζηθεοδώρου-Φωκαεὺς ὑποστηρίζει: «Ὁ Τρίτος ἦχος εἶναι ἐναρμονίου γένους, ἀλλὰ μετέχει καὶ διατονικοῦ». Μαρτυρεῖ ἀκόμη, ὅτι κατὰ τὴν βυζαντινὴ ἐποχὴ ὁ ἐν λόγῳ ἦχος «ἐψάλλετο κατὰ διάφορον ἀρχαῖζοντα τρόπον, ἦτο δὲ ὁ μέσος του Πρώτου πρὸς τὸν Πλάγιον τοῦ Πρώτου». Προχωρεῖ δὲ ἀκόμη περισσότερο: «Ἡ γενικὴ ἢ διαρκὴς Ὑφῆσις καίτοι εἶναι φθορὰ ἐναρμόνιος ἐν τούτοις ἐνεργεῖ μόνον εἰς τὴν κατάβασιν ἢ καὶ ἐγγιζόμενος ὁ Ζω, ἐνῶ εἰς τὴν ἀνάβασιν τηρεῖται ἡ ιδιότης τοῦ διατονικοῦ. Τουναντίον ἡ ἐναρμόνιος φθορὰ (Ἀτζέμ) εἴτε ἀνέρχεται εἴτε κατέρχεται τὸ μέλος, ὁ Ζω εἶναι πάντοτε ἐν ὑφέσει»³⁴.

Τὴν περὶ Τόνων καὶ Ἡμιτονίων ἀποψη ἀσπάζεται καὶ ὁ Γεώργιος Ἀθανασόπουλος, ἀλλὰ τὴν ἐν λόγῳ Κλίμακα θεωρεῖ Διατονική: «Ὁ Τρίτος ἦχος ἀνήκει, ὡς γνωστόν, εἰς τὸ διατονικὸν γένος, ὡς ἐκ τούτου δὲ μεταχειρίζεται καὶ διατονικὴν κλίμακα, τῆς ὁποίας τὰ διαστήματα κατὰ σειράν εἶναι Γα-Δι τόνος, Δι-Κε τόνος, Κε-Ζω ἡμιτόνιον, τοῦ φθόγγου Ζω ἔχοντος ὑφῆσιν...»³⁵.

Ὁμοίως καὶ ὁ Βασίλειος Κατσιφῆς μεταφέρει τίς θεωρίες περὶ Ἐναρμονίου Γένους, μὲ τίς ἐξῆς διευκρινίσεις: «Ὁ φθόγγος Πα στὸν Τρίτον ἦχο

33. Σίμωνος Καρά, *Μέθοδος τῆς Ἑλληνικῆς Μουσικῆς - Θεωρητικόν*, Ἀθήνα 1982, τόμος Α', σσ. 237, 269-270, 231 καὶ 275, ἀντιστοίχως. Βλ. καὶ γενικότερα περὶ Τρίτου ἦχου στίς σσ. 272-273 τοῦ ἰδίου ἔργου. Ἀκόμη, βλ. τοῦ ἰδίου, *Γένη καὶ διαστήματα εἰς τὴν Βυζαντινὴν Μουσικὴν*, Ἀθήναι 1970.

34. Γ. Χατζηθεοδώρου, *Ἀπλὴ μέθοδος τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς, μετὰ πρακτικῶν ἀσκήσεων καὶ ὁδηγῶν πρὸς χρῆσιν τῶν τέ διδασκόντων καὶ διδασκομένων*, Ἀθήναι 1977, σσ. 86 καὶ 40, ἀντιστοίχως.

35. Γεωργίου Ἀθανασόπουλου, *Θεωρία τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς μετὰ πρακτικῶν ἀσκήσεων καὶ περιληπτικῆς ἱστορίας*, Ἀθήναι 1994, σ. 132.

παραμένει και αυτός φυσικός και άμετακίνητος, μη δεχόμενος ἔλξιν, ὡς βασικὸς φθόγγος. Δὲν ἀσκει ἔλξη στὸν κάτωθὲν τοῦ Νη. Ὅμως ὅταν τὸ μέλος εὐρίσκεται στὴν περιοχὴ τῆς νήτης ἢ τῆς μέσης με καθοδική πορεία, τότε ὁ Πα ἀσκει ἑλαφρὰν ἔλξιν ἐπὶ τοῦ Βου, καθὼς και στὸν ἀ΄ και πλάγιό του ἀ΄ ἤχον...». Καὶ ἀκόμη: «Ἄναφερόμενος στὶς διαφορὲς τῶν δύο ἑναρμονίων ἤχων, ἔχω τὴν γνώμη, ὅτι ὁ βαρὺς ἐφαρμόζει περισσότερο τὰ ἑναρμονία διαστήματα, ἀπ' ὅτι ὁ Τρίτος ἤχος, ποὺ καθὼς τονίσθηκε κατὰ τὴν ἀνάλυσή του, χρησιμοποιεῖ πολὺ συχνὰ και διατονικὰ διαστήματα»³⁶.

Ὁ Γεώργιος Κωνσταντίνου, ἀκολουθώντας τὸν Σίμωνα Καρά, παραδέχεται «τὸ ἑναρμόνιο γένος, ποὺ κύριο χαρακτηριστικό του εἶναι ἡ ἑναρμόνιος δίεση και ἡ ὑπερμείζων και ὑπελάστων διφωνία». Ὅμως, τὸν Τρίτο ἤχο κατατάσσει στὴν Χρόα τοῦ Σκληροῦ Διατονικοῦ Γένους: «Τρεῖς φωνές πάνω ἀπὸ τὸν Δι τοῦ μέσου διαπασῶν (θεωρητικὴ βάση παραγωγῆς τῶν ἤχων), στὸν ἄνω Νη, θεμελιώνεται ὁ Τρίτος ἤχος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ἐπειδὴ ὅμως ἦταν ψηλὰ και ἔξω ἀπὸ τὸ μέσο διαπασῶν, μεταφέρθηκε στὴ βάση τοῦ πλαγίου του, στὸν φθόγγο Γα, χρησιμοποιώντας τὴν κλίμακά του, και ὀνομάστηκε Ἔσω (χαμηλός) Τρίτος»³⁷.

Γιὰ νὰ μὴ μακρηγορήσουμε περισσότερο στὴν παράθεση ὄλου τοῦ θεωρητικοῦ κυκεῶνα, προχωροῦμε με μερικὰ σύντομα ἀποσπάσματα ἀπὸ μία ἀκόμη σειρά συγγραμμάτων:

Θεοχαρόπουλοι Χριστοφόρος και Σπυρίδων: «Γένος κατὰ παράδοσιν ἑναρμόνιον, μὴ ὑπάρχοντος ὅμως τούτου ἐν τῇ πράξει. ψάλλεται διατονικόν»³⁸. – Μαυρόπουλος Δημήτριος: «Ὁ Τρίτος ἤχος μεταχειρίζεται ἐνίοτε τὴν Διατονικὴν κλίμακα. Ὅταν δὲ τεθῆ εἰς τὸν Γα φθόγγον αὕτη ἡ ἑναρμόνιος φθορὰ τότε μεταχειρίζεται κλίμακα ἑναρμόνιον...»³⁹. – Πανᾶς Κωνσταντῖνος: «Ὁ Τρίτος ἤχος χρησιμοποιεῖ τὴν διατονικὴν κλίμακα, ὅταν ὅμως...»⁴⁰. – Ὁ Γεώργιος Χατζηθεοδώρου διευκρινίζει, ὅτι στὸ

36. Βασιλείου Θ. Κατσιφῆ, Ἔλξεις. Ἡ ἄρμονία τῆς φυσικῆς κλίμακας, Ἀθήναι 1996, σσ. 184 και 191.

37. Γεωργίου Κωνσταντίνου, Θεωρία και Πράξη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, Ἀθήναι 2003, σσ. 75, 127.

38. Χριστοφόρου Θεοχαροπούλου-Δαλάκου - Σπυρίδωνος, Θεοχαροπούλου Νέον Ἐπίτομον Θεωρητικόν τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς, Ἀθήναι 1969, ἐκδόσεις Θεοχαροπούλου, σ. 22.

39. Δημητρίου Μαυροπούλου, Μέθοδος Πρακτικῆς και Θεωρητικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς, πρὸς χρῆσιν μαθητευομένων Ἱεροφαιτῶν, Ἱερατικῶν Σχολῶν και παντὸς φιλομούσου, Αἴγιο Πατρῶν 1966, σσ. 33-34.

40. Κωνσταντίνου Ι. Πανᾶ, Θεωρία, Μέθοδος και Ὁρθογραφία τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, πρὸς χρῆσιν τῶν σπουδαστῶν αὐτῆς, Ἐκκλησιαστικῶν

Ἐναρμόνιον Γένος «γίνεται δανεισμός ἀπὸ τῆς διατονικῆς μαρτυρίας».⁴¹ – Ἄνδρέας μοναχὸς Ἁγιορείτης (γιὰ τὸ Ἐναρμόνιον Γένος): «Τὰ σχηματιζόμενα δύο τετράχορδα – Π Β Γ Δ - Κ Ζ Ν Π – εἶναι ὅμοια, καθότι περιλαμβάνουσι καθὲν δύο μείζονας τόνους καὶ ἓν ἡμιτόνιον, ἀνόμοια δέ, διότι εἰς τὸ βαρὺ τετράχορδον ἡμιτόνιον εἶναι τὸ δεύτερον ἀπὸ τῆς βάσεως διάστημα, ἐνῶ εἰς τὸ ὀξὺ εἶναι τὸ πρῶτον ἀπὸ τῆς βάσεως διάστημα...». Παρόλα αὐτά, ὁ ἴδιος ὑποστηρίζει, ὅτι ὁ Τρίτος ἤχος χρησιμοποιεῖ συνημμένα Τετράχορδα μὲ βάση τὸν Φθόγγον Νη (12-12-6).⁴² – Τὸν Δ. Γ. Παναγιωτόπουλο καὶ τὸν Ἰωάννη Μαργαζιώτη ἀντιγράφει μὲ τὴ σειρά του ὁ Περικλῆς Μαυρουδῆς, μεταφέροντας ἀπλῶς τῆς θέσεις τους στὴ νέα ἐλληνική.⁴³

Ἐξάλλου, τὴν περὶ Ἐναρμονίου Γένους τοῦ Τρίτου ἤχου μὲ τετράχορδο 12-12-6 θεωρία ἀσπάζονται καὶ μεταφέρουν χωρὶς περαιτέρω προβληματισμὸ τὰ ἐγχειρίδια καὶ οἱ μελέτες τῶν διδασκάλων καὶ ἐρευνητῶν Ἀβραάμ Εὐθυμιάδη⁴⁴, Ἀντωνίου Ἀλυγιζάκη⁴⁵, Βαλληνδρᾶ Ἀποστόλου⁴⁶, Ἀστερίου Δεβρελιῆ⁴⁷, Ζαχαρία Πασχαλίδου⁴⁸, Δημοσθένους Κόρα⁴⁹, Κα-

φροντιστηρίων, παιδαγωγικῶν Ἀκαδημιῶν, Ὡδείων, Ἱεροψαλτῶν καὶ παντὸς φιλομούσου, Πάτραι 1970, ἐκδοτικὸς οἶκος Χαραλάμπους καὶ Ἰωάννου Καγιάφα, σ. 91.

41. Γεωργίου Χατζηθεοδώρου, *Μέθοδος Διδασκαλίας τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς* (Πρακτικόν), Χανιά 1977, σσ. 52-53.

42. Ἀνδρέου μοναχοῦ Ἁγιορείτου, *Συνοπτικὴ Θεωρία Ἐκκλησιαστικῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 37.

43. Περικλῆ Μαυρουδῆ, *Ἡ τέχνη τῆς Βυζαντινῆς καὶ Δημοτικῆς μουσικῆς μὲ Ἀσκήσεις*, Καβάλα 1981, σσ. 112 καὶ 114, ἀντιστοίχως.

44. Ἀβραάμ Εὐθυμιάδη, *Μαθήματα βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, ἡτοιθεωρία καὶ πλήρης μέθοδος μελωδικῶν ἀσκήσεων, Θεσσαλονίκη 1972, σσ. 198, 201-204 καὶ 377-382.

45. Ἀντωνίου Ἀλυγιζάκη, *Θέματα Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, Θεσσαλονίκη 1978, ἐκδόσεις Π. Πουρναρᾶ, σσ. 164 καὶ 168.

46. Ἀποστόλου Βαλληνδρᾶ, *Στοιχειώδης Θεωρία Ἐκκλησιαστικῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς*, Ἀθήνα 1982, σσ. 32-33, 42-43 καὶ 57.

47. Εἶναι ἀξιοπεριεργὸ τὸ γεγονὸς, ὅτι, ἐνῶ στὸ θεωρητικὸ του σύγγραμμα ὁ Δεβρελιῆς ἀποδεικνύεται βαθὺς γνώστης τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μουσικῆς θεωρίας τῶν Γενῶν, δὲν τὴν συνδέει διόλου μὲ τὴν Ψαλτικὴ Τέχνη. Βλ. Ἀστερίου Δεβρελιῆ, *Πηδάλιον, ἡτοι μέθοδος Βυζαντινῆς μουσικῆς*, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 113-114, 155 καὶ στίς 27-30 τὰ περὶ τοῦ Ἐναρμονίου Γένους εἰς τὴν ἀρχαιότητα.

48. Ζαχαρία Πασχαλίδου, *Ἐκκλησιαστικὴ Βυζαντινὴ Μουσικὴ - Σύντομη θεωρία καὶ πράξι*, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 55-58 καὶ 70-71.

49. Δημοσθένους Κόρα, *Τὸ Αἰσθητὸν καὶ ἡ μέτρηση τῆς ἐντάσεώς του μὲ τὸν Νόμο Weber - Πρωτογενῆ καὶ Δευτερογενῆ Αἰσθήματα - Ἡ ΜΟΥΣΙΚΗ ἀπὸ Ἐπιστημονικὴ Σκοπία - Μέτρηση Μουσικῶν Διαστημάτων*, Ἀθήνα 1987, σσ. 69-71.

κουλίδου Γεωργίου⁵⁰ και π. Σπυρίδωνος Ἀντωνίου⁵¹.

ΣΥΝΟΨΙΣ ΑΠΟΨΕΩΝ

Ἡ ἄνωτέρω ἀπόπειρα παραθέσεως μερικῶν μόνο θεωρητικῶν θέσεων γιὰ τὸ Συστηματικὸ Γένος τοῦ Τρίτου ἤχου καὶ τὰ περὶ αὐτὸ ἄλυτα ζητήματα (Κλίμακες, Διαστήματα, ὀνομασία Γένους, ἀρμογὴ Συστημάτων, Παραλλαγὴ, Φθορές, Μαρτυρίες καὶ τὰ ὅμοια), ἀποδεικνύει περίτρανα τὸ χάος ποὺ ἐπικρατεῖ στις θεωρητικὲς ἐκδόσεις, ἀλλὰ καὶ στις κατὰ τόπους καὶ ἐποχὲς σχολές-τάσεις τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης. Γίνεται, ἐξάλλου, ἀντιληπτὸ τὸ ἀδύνατον τοῦ ἐγχειρήματος, ἐὰν ἔπρεπε νὰ ἀποπειραθοῦμε τὸ ἴδιο γιὰ κάθε μία ἀπὸ τις ἐπισημανθεῖσες περιπτώσεις προβλημάτων. Ἄς ἐπιχειρήσουμε μία σύνοψη τῶν ἀνωτέρω. Λοιπόν:

- Ὁ Τρίτος ἤχος εἶναι Ἐναρμόνιος, Ἀρμονικός, Διατονικός, Μαλακὸς Διατονικός, Σκληρὸς Διατονικός, Μικτὸς Διατονικός, ἀκόμη καὶ ...Χρωματικός.
- Μπορεῖ νὰ εἶναι Ἐναρμόνιος ἤχος, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ Διατονικὰ Συστήματα, Διαστήματα, Φθορές, Μαρτυρίες, ἐνῶ δὲν εἶχε Ἐναρμόνιο Παραλλαγὴ στὴν Παλαιὰ Μέθοδο.
- Ὁ Τρίτος δὲν εἶναι Ἐναρμόνιος ἤχος, διότι δὲν μεταχειρίζεται τὸ Ἐναρμόνιον Γένος τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Μουσικῆς (Δ-3-Γ-3-Β-24-Π-12-Ν). Εἶναι ἢ ὁμοιάζει Διατονικός ἢ καταχρηστικῶς λέγεται Ἐναρμόνιος, ἐκ παραδόσεως.
- Ὁ Τρίτος ἀνήκει στὸ Ἐναρμόνιον Γένος, διότι μεταχειρίζεται Διάστημα Ἐναρμόνιου Διέσεως, ἀλλὰ κατὰ τὴν κατάβασή του στὸν Πα, κατέρχεται ὡς Διατονικός Πρῶτος ἤχος.
- Εἶναι Ἐναρμόνιος ἤχος, διότι ὀδεύει διὰ Τόνων καὶ Ἡμιτονίων (Γ-12-Δ-12-Κ-6-Ζ'). Εἶναι δὲ καθόλα ὅμοιος μὲ τὴν συγκερασμένη Εὐρωπαϊκὴ Μείζονα Κλίμακα. Παίζεται καὶ στὸ ...κλειδοκύμβαλον.
- Ὁ Τρίτος εἶναι Σκληρὸς Διατονικός ἤχος (ἀποκλειστικῶς), διότι ὀδεύει διὰ Τόνων καὶ Ἡμιτονίων (Γ-12-Δ-12-Κ-6-Ζ').
- Εἶναι Διατονικός Σκληρὸς, ἀλλὰ κατὰ τὴν κατάβασή του στὸν Πα, κατέρχεται ὡς Μαλακὸς Διατονικός Πρῶτος ἤχος, μὲ τις ἀνάλογες Ἐλξεις.

50. Γεωργίου Κακουλίδου, *Θεωρία καὶ Πράξις τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς - Ὀπτικοακουστικὸ Σύστημα Μάθησης*, Ἀθήνα 1988, σσ. 61-62.

51. π. Σπυρίδωνος Ἀντωνίου, *Θεωρία καὶ Πράξις τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης - Θέματα Διευρηγικῆς Μουσικῆς*, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 58 καὶ 78-82.

- Είναι Μικτός Διατονικός ἤχος, διότι, αναλόγως τῶν Ἐλξεων κατὰ τὴν κίνηση τοῦ Μέλους, μεταχειρίζεται πότε τὸ Μαλακὸν καὶ πότε τὸ Σκληρὸν Διατονικὸν Τετράχορδον.
- Τὸ Ἐναρμόνιον Γένος τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Μουσικῆς σήμερα ἐχάθη.
- Τὸ Ἐναρμόνιον Γένος τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Μουσικῆς ἀκόμη καὶ σήμερα ἐπιβιώνει σὲ Χρόες καὶ λοιπὰ Συστήματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς.
- Ὁ Τρίτος χρησιμοποιεῖ Τετράχορδον Γ-12-Δ-13-Κ-3-Ζ' (στὴν Κλίμακα 68 Μορίων).
- Ὁ Τρίτος χρησιμοποιεῖ Τετράχορδον Γ-12-Δ-14-Κ-4-Ζ' (στὴν Κλίμακα 72 Μορίων).
- Ὁ Τρίτος χρησιμοποιεῖ Τετράχορδα Ν-12-Π-11-Β-7-Γ καὶ Γ-12-Δ-15-Κ-3-Ζ' (στὴν Κλίμακα 72 Μορίων).
- Ὁ Τρίτος χρησιμοποιεῖ Τετράχορδα Ν-12-Π-12-Β-6-Γ καὶ Γ-12-Δ-12-Κ-6-Ζ'.
- Ὁ Τρίτος χρησιμοποιεῖ Τετράχορδα Ν-12-Π-10-Β-8-Γ καὶ Γ-12-Δ-12-Κ-6-Ζ'.
- Ὁ Τρίτος χρησιμοποιεῖ Τετράχορδον Γ-12-Δ-12-Κ-5ῦ-Ζ' (στὴν Κλίμακα 71 Μορίων).

Φυσικά, ὅλα αὐτὰ ἐπισημαίνονται σὲ ἀμέτρητους συνδυασμοὺς ἀνὰ θεωρητικὸ, διδάσκαλο καὶ σχολή. Συνήθως, ἡ ἀκριτὴ προσπάθεια συγκερασμοῦ δύο-τριῶν ἀπὸ τις ἀνωτέρω θέσεις, ἡ ὁποία δὲν βασιζέται στὰ πορίσματα τῆς σύγχρονης μουσικολογικῆς ἐρευνας, δημιουργεῖ περαιτέρω συγχύσεις καὶ μεγαλύτερη περιπλοκότητα τοῦ «Γόρδιου» δεσμοῦ.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Βεβαίως, ἡ ἀπλὴ συλλογὴ θέσεων καὶ ἀπόψεων καὶ ἡ ἀκριτὴ παράθεσή τους σὲ μία ἐργασία σὲ καμμία περίπτωση δὲν ἀποτελεῖ ἐγκυρὴ ἐπιστημονικὴ μελέτη. Ὀφείλουμε, λοιπόν, παρότι δὲν ἀποτελεῖ ζητούμενο τῆς παρούσης εἰσηγήσεως, νὰ καταθέσουμε στὸ σημεῖο αὐτὸ μετ' ἀποδείξεων τὴν προσωπικὴ μας ἀποψη ἐπὶ τοῦ θέματος, ἀν καὶ πιστεύουμε, ὅτι ἔτσι συμβάλλουμε κι ἐμεῖς στὴν ἀκόμη περισσότερο ἐπιβάρυνση τῆς ἐπικρατούσης χαώδους καταστάσεως.

Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη, α) τὴν διερευνηθεῖσα παλαιὰ καὶ νέα θεωρητικὴ παράδοση, β) τὴν δομικὴ καὶ μελικὴ ἀνάπτυξη τῶν Εἰδῶν τῆς Μελο-

ποιίας σὲ Τρίτο ἦχο, ἐπίσης παλαιὰ καὶ νεότερη, καὶ γ) τὴν σημειογραφικὴ παράδοση τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας Μεθόδου, θεωροῦμε ὅτι:

- Κατὰ τὴν Παλαιὰ Μέθοδο ὁ Τρίτος ἦχος θεωρεῖται καὶ ἐντάσσεται μετὰ τῶν Διατονικῶν ἦχων. Αὐτὸ τὸ διαπιστώνει κανεὶς εὐκολότατα, μελετώντας τὸ κεφάλαιο *Οἱ Ὀκτὼ ἦχοι κατὰ τὸν Τροχὸν* τοῦ μνημειώδους ἔργου τοῦ Κωνσταντίνου Ψάχου, *Ἡ Παρασημαντικὴ τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς*⁵², ὅπου βεβαιώνεται, ὅτι ἡ Παλαιὰ Μέθοδος καὶ στὰ μέλη τοῦ Τρίτου ἦχου μεταχειρίζοταν τοὺς Φθόγγους, τὴν Παραλλαγή, τὶς Μαρτυρίες καὶ τὶς Φθορὲς τοῦ Διατονικοῦ Γένους.
- Ἐνδείξεις Διατονικοῦ ἦχου παρουσιάζει ὁ Τρίτος ἦχος καὶ στὴν Νέα Μέθοδο Σημειογραφίας, στὴν ὁποία χρησιμοποιοῖ τὰ Διατονικὰ Σημεῖα Μαρτυριῶν (Μαρτυρικὰ τῶν Μαρτυριῶν Φθόγγων) καὶ τὶς Διατονικὲς Φθορὲς.
- Ὁ Τρίτος ἀνήκει στὸ Διατονικὸν Γένος, διότι ὁ θεωρούμενος Πλάγιός του, ὁ Βαρύς, στὴν Νέα Μέθοδο φέρεται νὰ ἔχει καὶ Κλίμακα ἐκ τοῦ Φθόγγου Ζω, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται Διατονικὴ. Ἄν ὁ Τρίτος ἦταν Ἐναρμόνιος ἦχος, πῶς γίνεται ὁ Πλάγιός του νὰ ἀνήκει συγχρόνως σὲ δύο Γένη; Κανεὶς ἦχος δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάγεται σὲ δύο διαφορετικὰ Γένη. Μπορεῖ, ὅμως, νὰ ἀνήκει σὲ διαφορετικὲς Χρῶρες τοῦ ἰδίου Γένους.
- Ἡ μελοποιία τοῦ Ἄργου Ἀναστασιματαρίου καὶ τοῦ Παλαιοῦ Στιχηραρίου, παραδίδει τὶς μελοποιήσεις τοῦ Τρίτου ἦχου (ὅπως καὶ τοῦ Βαρέος) μετὰ Μαλακὴ Διατονικὴ Κλίμακα κατὰ τὸ Σύστημα τοῦ Τροχοῦ στὸ μέγιστο μέρος αὐτῶν.
- Ἡ μελοποιία τοῦ ἄργου Παπαδικοῦ ἦχου μετὰ τὴν κατὰ Τετράχορδον μετάθεση τῆς τονικότητος τοῦ Νεαγίε ἐπὶ τοῦ Νανα εἶναι, σαφῶς, μία ἀκόμη περίπτωση Μαλακοῦ Διατονικοῦ Τρίτου, κατὰ τὸ Τετράχορδον Σύστημα.
- Ὁ Τρίτος ἦχος χρησιμοποιοῖ δύο συνημμένα Συστήματα, ἓνα βαρὺ καθαρὸ Τετράχορδον Νη-Γα καὶ ἓνα ὀξὺ καθαρὸ Γα-Ζω'. Πέραν αὐτοῦ, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἓνας Μείζων Προσλαμβανόμενος Τόνος Ζω'-Νη' ἢ ἓνα ἀκόμη συνημμένο καθαρὸ Τετράχορδον Ζω'-Βου' ἢ ἓνα συνημμένο καθαρὸ Πεντάχορδον Ζω'-Γα'. Σὲ αὐτὸ τὸ συμπέρασμα ὁδηγεῖ ἡ μορφολογικὴ ἀνάλυση τῶν Εἰδῶν σὲ ὅλα τὰ Γένη Μελοποιίας.

52. Κωνσταντίνου Ψάχου, *Ἡ Παρασημαντικὴ τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς, ἢτοι Ἱστορικὴ καὶ Τεχνικὴ Ἐπισκόπησις τῆς Σημειογραφίας τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς*, Ἀθήνα 1917, σσ. 131-151.

N-----30-----Γ-----30-----Z'-12-N'	αν/σνΑ, α/σΕ, αν/σνΣ, σ/ασΠ	
N-----30-----Γ-----30-----Z'---30---B'	αΑ, αΕ, π/Σ, ασ/αΠ	
N-----30-----Γ-----30-----Z'-----42-----Z'	α/Π	53

- Τα ανωτέρω Συστήματα είναι Διατονικά, εφόσον δέν ακολουθοῦν τὴν διαστηματικὴ διαίρεση τοῦ παραδεδομένου ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα Ἐναρμονίου Γένους, ἀλλὰ μεταχειρίζονται τὴν «διὰ Τόνων»⁵⁴ κίνηση τοῦ Μέλους. Ἡ ὑπαρξὴ Ἡμιτόνων ἢ, ἀκόμη, ἡ δι' Ἐλξεων παραγωγὴ Χρωματικῶν καὶ Ἐναρμονίων Διέσεων δέν ἀκυρώνει τὸ Διάτονον, καθόσον τὸ Ἐναρμόνιον Γένος δέν παράγεται διὰ μόνης τῆς Ἐναρμονίου Διέσεως, ἀλλὰ διὰ δύο συνεχόμενων «πυκνῶν» Διαστημάτων καὶ ἐνὸς «ἀσύνθετου» Διτόνου. Ἐδῶ, ἐπικαλούμεθα τὶς σχετικὲς, ἐκτεθειῆς ἀνωτέρω, θεωρητικὲς θέσεις ἀρκετῶν διδασκάλων, οἱ ὁποῖοι ἀναγνωρίζουν, ὅτι κατὰ παράδοσιν, καὶ ὄχι κατ' οὐσίαν, ὁ Τρίτος ἤχος χαρακτηρίζεται Ἐναρμόνιος.
- Ἡ ἀπόδοσις δύο Χροῶν στὸ Διατονικὸν Γένος, τῆς Μαλακῆς καὶ τῆς Σκληρῆς, δέν εἶναι ἐπινοήσιμη νεωτέρα, ἀλλὰ παραδίδεται ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα. Στὴν Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Μουσικὴ ὑπῆρχαν ἐν χρήσει δύο Διατονικὲς Χρόες: Τὸ Μαλακὸν Διάτονον μὲ Διαστήματα Τετραχόρδου 6-12-15 Κομμάτων⁵⁵ καὶ τὸ «Σύντονον» ἢ Σκληρὸν Διάτονον μὲ Διαστήματα 6-12-12 Κομμάτων⁵⁶.

53. Χάρη συντομίας χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ οἱ ἀκόλουθες συντμήσεις: Α = Ἀναστασιματάριον, Ε = Εἰρμολόγιον, Σ = Στιχηράριον, Π = Παπαδική, α = ἀργόν, σ = σύντομον, ασ = ἀργοσύντομον, π = παλαιὸν καὶ ν = νέον, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν τὰ Γένη Μελοποιίας.

54. «Ἐκ τούτου γε Διατονικὸν καλεῖται, ἐκ τοῦ προχωρεῖν διὰ τῶν τόνων αὐτὸ μόνωτατον τῶν ἄλλων». Νικομάχου Γερασσηνοῦ, Ἀρμονικὸν Ἐγχειρίδιον, κεφάλαιον 12 ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ C. Janus, ὅ.π., σ. 262. Βλ. καὶ τοῦ γράφοντος, Ἡ Μουσικὴ στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα, σ. 24, σημείωσις 42.

55. «Ἡ μὲν οὖν τοῦ Μαλακοῦ Διατόνου Χρόα μελωδεῖται κατὰ ἡμιτόνιον καὶ τριῶν Διέσεων ἀσύνθετον Διάστημα καὶ πέντε Διέσεων ὁμοίως ἀσύνθετον Διάστημα», δηλαδὴ $6/12 + (3 \times 3/12) + (5 \times 3/12) = 6/12 + 9/12 + 15/12 = 30/12$. «Τὸ δὲ Μαλακὸν διάτονον κατὰ ζ' καὶ θ' καὶ ιε'». Κλεονείδου, ὅ.π., κεφάλαιον 7, παρὰ C. Janus, ὅ.π., σσ. 192 καὶ 193. Βλ. καὶ Κ. Χ. Καραγκούνη, Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Μουσικὴ, σσ. 15 καὶ 24, σημειώσεις 47-38.

56. «Τὸ δὲ Διάτονον πῶς μελωδεῖται; - Ἐπὶ μὲν τὸ ὄξυ καθ' ἡμιτόνιον καὶ τόνον καὶ τόνον, ἐπὶ δὲ τὸ βαρὺ κατὰ τουναντίον». Βακχείου τοῦ Γέροντος, Εἰσαγωγὴ Τέχνης Μουσικῆς, ἐρωταπόκρισις 60η, παρὰ C. Janus, ὅ.π., σ. 305. «Τὸ Σύντονον ζ' καὶ ιβ' καὶ ιβ'». Κλεονείδου, ὅ.π., κεφάλαιον 7, παρὰ C. Janus, ὅ.π., σ. 193, ἀντιστοίχως. Βλ. καὶ Κ. Χ. Καραγκούνη, ὅ.π., σσ. 22 καὶ 24, ἀντιστοίχως.

- Το Έναρμόνιον Γένος, φυσικά, δὲν χάθηκε ἀλλὰ ἐπιβιώνει, ὄχι μόνο στὴν Ἑλληνικὴ Παραδοσιακὴ - Κοσμικὴ Μουσικὴ, ἀλλὰ καὶ στὴν ζῶσα ψαλτικὴ παράδοση, στὶς περιπτώσεις μελωδιῶν, ποὺ ἐπισημαίνονται μὲ τὴν Χρόα τοῦ Κλιτοῦ. Σοβαρὲς μετρήσεις ἐπὶ παραδοσιακῶν μουσικῶν ὀργάνων καὶ σχετικῶν ἠλεκτρονικῶν μέσων ἀποδεικνύουν, ὅτι τὰ Διαστήματα τῆς ἐν λόγω Χρόας ὅπως ἐκτελοῦνται ἀπὸ ἔγκυρους Πατριαρχικοὺς Ψάλτες καὶ Κληρικοὺς προσιδιάζουν –μὲ ἀπόκλιση 1-2 Κομμάτων– μὲ ἐκεῖνα τοῦ Ἀρχαίου Ἐναρμονίου Γένους (Δ-3-Γ-3-Β-24-Π-12-Ν), ἐνῶ δὲν ἔχουν καμμία σχέση μὲ ὅ,τι παραδίδεται στὰ πλεῖστα τῶν Θεωρητικῶν (βλ. Πίνακα). Θεωροῦμε, ὅτι αὐτὲς οἱ λανθασμένες ἐκτιμήσεις ὀφείλονται σὲ ἐξωτερικὲς μουσικὲς ἐπιδράσεις, οἱ ὁποῖες εἶναι παντελῶς ἄσχετες μὲ τὴν Ψαλτικὴ Τέχνη. Ἄν ἀναλογιστεῖ, τώρα, κανεὶς, ὅτι στὸ Μέλος τοῦ Κλιτοῦ ἀποδίδονται –ἢ τουλάχιστον, πρέπει νὰ ἀποδίδονται– οἱ Ἐκφωνητικὲς Ἀπαγγελίαι τῶν Εὐαγγελίων, Πραξαποστόλων, Δεήσεων, Συναπτῶν κ.τ.δ., ἀντιλαμβάνεται πόσο μεγάλο τμῆμα τῶν λατρευτικῶν πράξεων καλύπτει τὸ Ἐναρμόνιον Μέλος –παρότι «δυσμελωδικώτατον»–, καὶ πόσο οἰκεῖο εἶναι στὸ ἐκκλησίασμα.
- Τὰ Διαστήματα τῶν Συστημάτων τοῦ Τρίτου ἤχου εἶναι Μαλακὰ Διατονικὰ στὸ βαρὺ Τετραχόρδον (Ν-12-Π-10-Β-8-Γ), ἀλλὰ λόγῳ Ἐλξεων, ἀναλόγως μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ Μέλους, μεταβάλλονται σὲ Σκληρὰ Διατονικὰ (Ν-12-Π-12-Β-5ῦ-Γ), ὅταν πραγματοποιοῦνται καταλήξεις στὴν κορυφὴ τοῦ Τετραχόρδου, στὸν κύριο Τρίτο ἤχο (στὸν Φθόγγο Γα). Ὡς ἀποδείξεις περὶ αὐτοῦ φέρνουμε τὰ ἐξῆς στοιχεῖα:
 - Τὴν Μαρτυρία τοῦ ἤχου, ἡ ὁποία δηλώνει τὴν διὰ τριφώνου ἀναβάσεως παραγωγὴ τοῦ Τρίτου ἤχου ἀπὸ τὸν Νεαγίε (Πλάγιον τοῦ Τετάρτου).
 - Τὴν χρῆση Διατονικῶν Μαρτυριῶν τῶν Φθόγγων.
 - Τὴν μεταχείριση τυχαίων Σημείων Ἀλλοιώσεως (Διέσεων), Σημείων Διαρκοῦς Ἀλλοιώσεως (Διέσεων Διαρκείας) καὶ τῆς Φθορᾶς τοῦ Σκληροῦ Διατονικοῦ Γένους (Ἀτζέμ) ἐπὶ τοῦ Φθόγγου Βου, προκειμένου νὰ δειχθεῖ ἡ Ἐλξη αὐτοῦ πρὸς τὸν Γα καὶ ἡ μετατροπὴ τοῦ Ἐλαχίστου Τόνου (10 Κομμάτων) σὲ Διατονικὸν Ἡμίτονον (5ῦ Κομμάτων) ἢ καὶ σὲ μικρότερο ἀκόμη Διάστημα (Τριτημόριον ἢ καὶ Τεταρτημόριον Μείζονος Τόνος, 4 ἢ 3 Κομμάτων, ἀντιστοίχως).
 - Τὶς καταβάσεις τοῦ Μέλους στοὺς Φθόγγους Πα ἢ Νη, οἱ ὁποῖες πραγματοποιοῦνται διατονικῶς ὡς Πρῶτος / Πλάγιος τοῦ Πρώτου

ἢ Πλάγιος τοῦ Τετάρτου, ἀντιστοίχως, μὲ τὸν Βου φυσικό, δηλαδή, τοῦ Μαλακοῦ Διατόνου. Ἐφόσον, στὸ γεγονός αὐτὸ συμφωνοῦν ὅλοι σχεδὸν οἱ θεωρητικοὶ συγγραφεῖς ἀπὸ τὸν Χρῦσανθο μέχρι σήμερα, ἐὰν ὁ Τρίτος ἦχος ἀνήκει στὸ Ἐναρμόνιον Γένος, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ μεταβαίνει στὸ Διάτονον καὶ νὰ μεταβάλλει τὸ Γένος του χωρὶς τὴν χρῆση Φθορῶν; Καὶ πῶς γίνεται νὰ ἀνήκει ταυτοχρόνως σὲ δύο διαφορετικὰ Γένη; Δὲν γίνεται. Γίνεται, ὅμως, νὰ ἀνήκει σὲ δύο διαφορετικὲς Χρῶες τοῦ αὐτοῦ Γένους, δηλαδή, στὸ Σκληρὸν καὶ Μαλακὸν Διάτονον.

- Ὅμοιος, τὸ αὐξημένο ὀξύ Τετράχορδον (Γ-12-Δ-12-Κ-10-Ζ') θεωρεῖται ἀρχικῶς Μαλακὸν Διατονικόν. Ὅμως, στὰ μέλη τοῦ Τρίτου ἤχου στὸ νέο σύντομον/ἀργὸν Ἀναστασιματάριον ἢ Στιχηράριον καὶ στὸ σύντομον ἀργὸν Εἰρμολόγιον τὸ Τετράχορδον Γα-Ζω' «καθαρίζει» δι' Ἐλξεων, μεταβαλλόμενον σὲ Σκληρὸ Διατονικὸ (Γ-12-Δ-12-Κ-5ῦ-Ζ'). Αὐτὸ ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν χρῆση τυχαίων Σημείων Ἀλλοιώσεως (Ἐφέσεων), Σημείων Διαρκοῦς Ἀλλοιώσεως (Ἐφέσεων Διαρκείας) καὶ τῆς Φθορᾶς τοῦ Σκληροῦ Διατονικοῦ Γένους (Ἀτζέμ) ἐπὶ τοῦ Φθόγγου Ζω', προκειμένου νὰ δειχθεῖ ἡ Ἐλξη αὐτοῦ πρὸς τὸν Κε καὶ ἡ μείωση τοῦ Ἐλαχίστου Τόνου (10 Κομμάτων) σὲ Διατονικὸν Ἡμίτονον (5ῦ Κομμάτων) ἢ καὶ σὲ μικρότερο ἀκόμη Διάστημα (Τριτημόριον ἢ καὶ Τεταρτημόριον Μείζονος Τόνος, 4 ἢ 3 Κομμάτων, ἀντιστοίχως). Αὐτὸ ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι, στὰ ὀρθῶς παρασημασμένα μέλη τοῦ Τρίτου ἤχου, ἢ κατὰ Τροχὸν ἀνάβαση στὸ συνημμένο ἐπὶ τοῦ Πα-Κε καθαρὸ Πεντάχορδο Κε-Βου' δηλώνεται μὲ τὴν σχετικὴ Διατονικὴ Φθορὰ. Ἐξἄλλου, στὰ μέλη τοῦ νέου ἀργοῦ Ἀναστασιματαρίου, Στιχηραρίου καὶ Εἰρμολογίου οἱ Διαρκεῖς Ἐφέσεις καὶ τὰ Ἀτζέμ ἐπὶ τοῦ Ζω' λύνονται. Ἄρα, τὸ μέλος ἐπανέρχεται στὸ Μαλακὸν Διάτονον.
- Ὡστε, ἡ χρῆση Διατονικῶν Φθορῶν (Μαλακῶν ἢ Σκληρῶν, ἀδιακρίτως), Σημείων Ἀλλοιώσεως καὶ Σημείων Διαρκοῦς Ἀλλοιώσεως στὰ κλασικὰ μέλη τοῦ Τρίτου ἤχου δὲν γίνεται γιὰ νὰ δηλωθοῦν Μεταβολές Γενῶν. Πραγματοποιεῖται μόνον γιὰ σημειογραφικὴ καταγραφή τῆς ἰσχύουσας προφορικῆς ψαλτικῆς παραδόσεως.
- Τὰ Σκληρὰ Διατονικὰ Τετράχορδα Ν-12-Π-12-Β-5ῦ-Γ καὶ Γ-12-Δ-12-Κ-5ῦ-Ζ', κατὰ παλαιὰ προφορικὴ ψαλτικὴ παράδοση, πρέπει νὰ ἐκτελοῦνται μὲ ὄξυνση τῆς τρίτης βαθμίδος πρὸς τὴν κορυφὴ τοῦ Συστήματος, δηλαδή, ὁ Βου καὶ ὁ Κε πρέπει νὰ ἔλκονται ἰσχυρῶς ἀπὸ τοὺς Γα καὶ Ζω' Ἐφηση, ἀντιστοίχως. Ἔτσι, δικαιολογοῦνται τὰ Διαστήματα Γ-12-Δ-13-Κ-3-Ζ' (σὲ Κλίμακα 68 Μορίων) ἢ Γ-12-Δ-14-

Κ-4-Ζ' και Γ-12-Δ-15-Κ-3-Ζ' (σε Κλίμακα 72 Μορίων), τὰ ὁποῖα εἰσηγήθηκαν ὁ Χρῦσανθος καὶ οἱ λοιποὶ διδάσκαλοι, ὅπως προεξετέθησαν. Πάντως, ἡ προφορική αὐτὴ παράδοση, ἡ ὁποία δυστυχῶς ἔχει ἀτονήσει λόγω τῆς σαρωτικῆς εἰσβολῆς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Συγκερασμένης Μείζονος Κλίμακος στὸν Τρίτο ἤχο, δὲν θεωροῦμε ὅτι παράγει Ἐναρμόνιον Γένος, γιὰ τοὺς λόγους πού ἀναφέραμε ἀνωτέρω.

- Τελικῶς, στὴν ἐρώτηση τῶν μαθητῶν μας «τί Γένος ἢ τί Κλίμακα χρησιμοποιεῖ ὁ Τρίτος ἤχος» θεωροῦμε, ὅτι ἡ ἀκριβὴς ἀπάντηση εἶναι: «Μικτὸ Διατονικὸ Γένος» ἢ, σαφέστερα, «Μαλακὸ Διατονικὸ Γένος, τὸ ὁποῖο κατὰ περίσταση καὶ παροδικῶς μεταβάλλεται σὲ Σκληρὸ λόγω Ἐλξεων κατὰ τὴν κίνηση τοῦ Μέλους».

ΕΠΙΛΟΓΟΣ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ὡς συμπέρασμα αὐτῆς τῆς μελέτης κατατίθενται ἐδῶ οἱ ἐξῆς προσωπικὲς τοποθετήσεις:

Τὰ προβλήματα στὴν διδασκαλία τοῦ Τρίτου ἤχου προκύπτουν ἀπὸ τὶς θεωρητικὲς ἀποκλίσεις τῶν διδασκάλων/συγγραφέων καὶ ὄχι τόσο ἀπὸ τὴν Ψαλτικὴ πρᾶξη, πού μᾶλλον συγκλίνει. Μ' αὐτὸ ἐννοοῦμε, ὅτι ἡ Ψαλτικὴ πρᾶξη δὲν διαφοροποιεῖται ιδιαίτερα ἀν θεωρηθεῖ ὁ Τρίτος ἤχος μὲ διαστήματα 12-12-6 ἢ 12-12-5ῦ ἢ 12-13-3 (κατὰ τὸν Χρῦσανθο). Πολὺ περισσότερο, ἐὰν ψάλλουμε Τρίτο ἤχο, ἔχοντας κατὰ νοῦν οἱ μὲν ὅτι ψάλλουμε Ἐναρμόνιον Γένος, οἱ δὲ Μαλακὸ Διατονικὸ. Ὡς διδάσκαλοι, ὅμως, τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, γιὰ νὰ στεκόμαστε εὐπρόσωποι ἐνώπιον τῶν μαθητῶν, ὀφείλουμε, ἐπιτέλους, νὰ κατασταλάξουμε σὲ μία ἐνιαία θεωρητικὴ διατύπωση. (Μόνον θεωρητικὴ. Δὲν τασσόμεθα ὑπὲρ τῆς ἐκφραστικῆς καὶ ἐρμηνευτικῆς ὁμογενοποίησεως στὴν Ψαλτικὴ Τέχνη). Κάτι τέτοιο δὲν συγκρούεται μὲ τὶς προθέσεις τῶν Τριῶν Διδασκάλων καὶ ἐπινοητῶν τῆς Νέας Μεθόδου, οὔτε μὲ τὶς διαθέσεις τῶν μελῶν τῆς Πατριαρχικῆς Μουσικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ 1881 καί, φυσικά, δὲν ἀλλοιώνει τὴν Νέα Μέθοδο. Ἀντιθέτως, καθιστᾶ σαφέστερη τὴν ἀδιάρρηκτη συνάφειά της μὲ τὴν βυζαντινὴ καὶ ἀρχαιοελληνικὴ μουσικὴ παράδοση.

Ἄς ἐπιτραπεῖ ἐδῶ ἡ ὑπεθυμία, ὅτι δύο περίπου αἰῶνες μετὰ τὴν ἐπινόηση τῆς Νέας Μεθόδου, ἐπὶ ἕναν καὶ πλέον αἰῶνα προεπιστημονικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ προβληματισμοῦ καὶ ἐπὶ τέσσαρες δεκαετίες ἀκαδημαϊκῆς καταξίωσης τῆς ἐπιστήμης τῆς Βυζαντινῆς Μουσικολογίας δὲν ἔχουμε ἀκόμη καταφέρει νὰ παραδώσουμε σὲ τὶς ἐπόμενες γενεὲς ἕνα ἐπιστημονικῶς μελετημένο καὶ διατυπωμένο Θεωρητικὸ τῆς Ἑλληνικῆς

Μουσικῆς, τὸ ὁποῖο νὰ τύχει πλήρους ἀποδοχῆς ἀπὸ ὅλες τὶς σχολῆς-τάσεις τῆς σύγχρονης Ψαλτικῆς Τέχνης⁵⁷. Σήμερα, περισσότερο ἀπὸ ποτέ, ὑπάρχει ἔντονη ἀνάγκη γιὰ κάτι τέτοιο. Πρόκειται, ὅμως, γιὰ ἔργο σοβαρό, δύσκολο, επίπονο καὶ τεράστιο, τὸ ὁποῖο μόνον ἀπὸ μία νέα διαρκῆ ἐπιτροπή, εὐρύτατης ἔως καὶ ἀπολύτως κοινῆς ἀποδοχῆς μπορεῖ νὰ διεκπεραιωθεῖ. Αὐτὸ τὸ νέο Μέγα Θεωρητικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Μουσικῆς προτείνουμε καὶ εὐχόμεσθε νὰ ἀποτελέσει καρπὸ τοῦ παρόντος Συνεδρίου, ὡς τὸ 2014, τὴν διακοσιετηρίδα ἀπὸ τὴν ἐπινόηση τῆς Νέας Μεθόδου.

57. Ἀνάλογο προβληματισμὸ εἶχε καταθέσει ἤδη ἀπὸ τὸ ἔτος 1984 ὁ μουσικολόγος -λέκτορας τότε- καθηγητῆς Χαράλαμπος Σπυριδῆς σὲ ἓνα ἱστορικὸ "Ἀντὶ Προλόγου" κείμενο διαμαρτυρίας: «Ἡ συγγραφὴ αὐτοῦ "τοῦ βιβλίου" ἀποτελεῖ μία πράξη διαμαρτυρίας. Διαμαρτύρομαι γιὰ τὸ χάος, πὺ ἐπικρατεῖ στὴ Βυζαντινὴ Μουσικῆ. Διαμαρτύρομαι γιὰτὶ ἐννοοῦμε νὰ φέρνουμε κάθε φορὰ στὰ μέτρα μας καὶ στὶς προσωπικὲς μας δυνατότητες ἐν ὀνόματι τῆς παράδοσης τῆ Βυζαντινῆ Μουσικῆ. Διαμαρτύρομαι γιὰτὶ ἔχουμε συνδέσει τὴ Βυζαντινὴ Μουσικῆ μόνο μὲ τὴν ψαλμωδία, ἀδιαφορώντας ἐγκληματικὰ γι' αὐτὸ καθ' αὐτὸ τὸ μουσικὸ σύστημα. Διαμαρτύρομαι γιὰτὶ τὰ μουσικὰ συστήματα τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς ἔφτασαν νὰ εἶναι τόσα σὲ πλῆθος, ὅσοι ὁ ἀριθμὸς τῶν δεξιῶν ἱεροψαλτῶν στὶς Ἑλληνικὲς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες. Διαμαρτύρομαι γιὰτὶ δὲν θεμελιώθηκε μέχρι σήμερα αὐστηρὰ μαθηματικὰ τὸ μουσικὸ σύστημα τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς, ὅπως ἔχει γίνει μ' αὐτὸ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Μουσικῆς, μὲ ἀποτέλεσμα ὅλες οἱ ἔννοιες νὰ εἶναι συγκεχυμένες, ἀόριστες καὶ μόνον διαισθητικὰ κατανοητές. Νομίζω ὅτι εἶναι πιά καιρὸς νὰ προσπαθήσουμε νὰ ξεφύγουμε ἀπὸ τὴν ἀποκατάσταση τῆς μέγιστης ἐντροπίας, πὺ ἐπικρατεῖ στὸ χῶρο τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς...». Δυστυχῶς, ἀκόμη σήμερα τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐπίκαιρο, ἴσως περισσότερο ἀπὸ ποτέ. Χαράλαμπος Σπυριδῆς, *Ψυχοακουστικὴ καὶ Μαθηματικὰ στὴ Βυζαντινὴ Μουσικῆ - Ἐφαρμογὴ τῆς Θεωρίας τῆς Κρίσιμης Ζώνης, προσδιορισμὸς τῶν Θεμελιῶν φθόγγων καὶ κατασκευὴ τῶν Χρωῶν τοῦ Χρυσάνθου*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 5.

ΠΙΝΑΞ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΙΚΟΣ
ΤΗΣ ΣΧΕΤΙΚΗΣ ΜΕ ΤΟΝ ΤΡΙΤΟ ΗΧΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΠΟΛΥΓΛΩΣΣΙΑΣ
ΜΕΡΙΚΩΝ ΜΟΝΟ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΤΙΚΩΝ ΘΕΩΡΗΤΙΚΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ

Έτος	Θεωρητικός, Σύγγραμμα	Γένος				Ήχος		Φθορικά Σημεία			
		Εναρμόνιον Αρχαίων Δ-Γ-Β-Π-Ν	Εναρμόνιον Χρυσάνθου Ν-Π-Β-Γ	Εναρμόνιον Επιτροπής Ν-Π-Β-Γ	Σκληρό Δια- τονικό	Τρίτος Ειρμολογικός Στιχηραρικός	Τρίτος Παπαδικής	Διαρκούς Αλλοιώσεως	Ατζέμ	Κλιτόν Δ-Γ-Β-Π-Ν	Σπάθη Ν'-Ζ'-Κ-Δ-Γ
1800	Απόστολος Κώνστας, <i>Μουσική Τέχνη</i>	--	--	--	--	«μισοφωνίες»	--	--	--	--	--
1816	Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ, <i>Εισαγωγή</i>	--	--	--	--	12-13-3 ή 12-12-4	διατονικός	φθορές εναρμ. δημιουργεί διάστ. δίεσης (5)	σημ. αλλ. 4 κόμ.	φθορά εναρμ. 4-12-12-12	φθορά εναρμόνιος
1818	Βασίλειος Στεφανίδης, <i>Σχεδιάσμα</i>	αναφορά 3-3-24-12	--	--	--	--	--	--	--	--	--
1821	Χρυσάνθος εκ Μαδύτων, <i>Εισαγωγή</i>	--	--	--	--	12-13-3 ή 12-12-5	διατονικός	φθορές εναρμ. δημιουργεί διάστ. δίεσης (5)	σημ. αλλ. 4 κόμ.	φθορά εναρμ. 3-13-12	σημείο διαρκ. αλλοιώσεως
1832	Χρυσάνθος εκ Μαδύτων, <i>Μέγα Θεωρητικόν</i>	αναφορά 3-3-24-12	13-3-12 ή 3-13-12	--	--	12-13-3	--	--	φθορά 3 κόμ.	φθορά εναρμ. 3-13-12	φθορά εναρμ. Β-3-Γ-7-Δ
1842	Φωκαεύς Θεόδωρος, <i>Κρηπής</i>	--	--	--	--	12-13-3 ή 12-12-5	διατονικός	φθορές εναρμ. δημιουργεί διάστ. δίεσης (5)	φθορά 3 κόμ.	φθορά εναρμ. 4-12-12-12	φθορά εναρμ. 11-5-3-21
1859	Φιλοξένης Κυριακός, <i>Θεωρητικόν</i>	--	--	--	--	12-13-3 ή 12-12-5	διατονικός	φθορές εναρμ. δημιουργεί διάστ. δίεσης (5)	φθορά 3 κόμ.	φθορά εναρμ. 4-12-12-12	φθορά εναρμ. 11-5-3-21
1875	Στέφανος Λαμπαδάριος, <i>Κρηπής</i>	--	--	--	--	12-13-3 ή 12-12-5	διατονικός	φθορές εναρμ. δημιουργεί διάστ. δίεσης (5)	φθορά 3 κόμ.	φθορά εναρμ. 4-12-12-12	φθορά εναρμ. 11-5-3-21
1879	Κηλτζανίδης Παναγιώτης, <i>Διατριβαί</i>	--	--	--	--	12-13-3 ή 12-12-5	διατονικός	φθορές εναρμ. δημιουργεί διάστ. δίεσης (5)	φθορά 3 κόμ.	φθορά εναρμ. 4-12-12-12	φθορά εναρμ. 11-5-3-21
1888	Μουσική Επιτροπή 1881, <i>Στοιχειώδης Διδασκαλία</i>	--	--	6-6-3	--	6-6-3-6-6-6-3 (με έλξη στη Βου)	διατονικός	σημ. διαρ. αλλ. 6. κόμ.	φθορά 6 κόμ.	χρόα νισαμπρ 4-12-14-12	χρόα χισάρ
1902	Μισαηλίδης Μισαήλ, <i>Νέον Θεωρητικόν</i>	αναφορά 3-3-24-12	«αρμονικός»	--	--	Ν-Γ-Ζ' 12-11-7-12-15-3	διατονικός	--	αρμονική φθορά	φθορά τριτοειδής 4-14-12-12	φθορά χρωματοειδής 12-6-6-18

1906	Κυριαζίδης Αγαθάγγελος, <i>Δύο Μέλισσαι</i>	αναφορά έχει 1/4 τόνου	αναφορά έχει 1/4 τόνου	--	--	--	--	σημ. διαρ. αλλ. δημιουργεί 1/3 τόνου	φθορά δημιουργεί 1/4 τόνου	--	--
1907	Κυριαζίδης Αγαθάγγελος, <i>Συμπέρασμα</i>	αναφορά 3-3-24-12	αναφορά 12-13-3	--	--	12-13-3 ή 12-12-4	--	--	--	--	--
1916	Παγκράτιος Βατοπαιδινός, <i>Μουσική Κλίμαξ</i>	αναφορά 3-3-24-12	--	--	--	--	--	--	--	--	--
1929	Παναγιωτόπουλος-Κούρος, <i>Μουσική Θρησκείας</i>	αναφορά 3-3-24-12	--	--	--	12-14-4	--	--	--	--	--
1940	π. Χαράλαμπος Οικονόμος, <i>Χορδή</i>	αναφορά 3-3-24-12	--	12-12-6	--	4χορδο 12-12-6	διατονικός	φθορές εναρμ.	φθορά 3 κόμ.	χρόα 6-9-12-15	χρόα 18-6-6-18
1941	Ψάχος Κωνσταντίνος, <i>Οκτάηχον Σύστημα</i>	αναφορά 3-3-24-12	αναφορά 12-13-3	12-12-6	--	4χορδο 12-12-6	διατονικός	--	φθορά 6 κόμ.	χρόα εναρμ. 4-12-14-12	χρόα χρωμ. / εναρμ. 14-4-4-20
1946	Καψάσκης Σπυρίδων, <i>Θεωρία Ήχων</i>	αναφορά 3-3-24-12	--	--	--	διαπασών Γ-Γ' 12-12-6-12-12-12-6	--	σημ. διαρ. αλλ. 6. κόμ.	φθορά 6 κόμ.	χρόα 6-6-18-12	χρόα 12-6-6-18
1946	Καψάσκης Σπυρίδων, <i>Μικρό Θεωρητικόν</i>	αναφορά 3-3-24-12	--	--	--	διαπασών Γ-Γ' 12-12-6-12-12-12-6	--	σημ. διαρ. αλλ. 6. κόμ.	φθορά 6 κόμ.	χρόα 6-6-18-12	χρόα 12-6-6-18
1947	Παναγιωτόπουλος Δ.Γ., <i>Θεωρία και Πράξις</i>	αναφορά 3-3-24-12	αναφορά 12-13-3	χρήση	--	4χορδο 12-12-6	διατονικός	σημ. διαρ. αλλ. 6 κόμ.	φθορά 6 κόμ.	χρόα 4-12-14	χρόα 14-4-4-20
1948	Χατζηαθανασίου Μιχαήλ, <i>Βάσεις ΒΜ</i>	αναφορά 3-3-24-12	αναφορά 12-13-3	--	«δύο δια- τονικά γένη»	συνημμένα Ν-Γ-Ζ'-Ν' 12-12-6-12-12-6-12	διατονικός	--	--	--	--
1956	Χρυσοχοΐδης Νικόλαος, <i>Τονιαία Διαστήματα</i>	--	--	12-12-6	--	4χορδο 12-12-6 «συγκεκραμμένο»	διατονικός	--	--	--	--
1958	Μαργαζιώτης Ιωάννης, <i>Θεωρητικόν</i>	--	--	ευρωπαϊκό 12-12-6	--	ευρωπαϊκό 12-12-6	διατονικός	σημ. διαρ. αλλ. 6. κόμ.	φθορά 6 κόμ.	χρόα 6-6-18-12	χρόα 12-6-6-18
1963	Γεωργιάδης Θεοδόσιος, <i>Βυζαντινός Πλούτος</i>	--	--	12-12-6	--	8χορδο Π-Π' διατονική	--	φθορά εναρμ. 6 κόμ.	φθορά 6 κόμ.	χρόα 4-16-12-10	χρόα
1966	Μαυρόπουλος Δημήτριος, <i>Μέθοδος</i>	--	--	12-9-3	--	12-9-3 «ενίοτε διοατονικός»	διατονικός	φθορές εναρμ.	φθορά 3 κόμ.	φθορά 3-10-14-12	φθορά 12-3-3-21
1969	Ανδρέας μοναχός Αγιορείτης, <i>Συνοπτική Θεωρία</i>	--	--	διαζευγμένα 4χορδα Π-Δ 12-6-12 Κ-Π' 6-12-12	--	συνημμένα Ν-Γ-Ζ'-Ν' 12-12-6-12-12-6-12	--	σημ. γεν. αλλ. 6 κόμ.	φθορά 6 κόμ.	χρόα 4-12-14	χρόα 14-4-4-20
1969	Θεογαρόπουλοι Χριστόφο- ρος & Σπυρίδων <i>Επίτομον Θεωρητικόν</i>	αναφορά 3-3-24-12	--	--	--	διατονικό διαπασών Γ-Γ' 12-12-6-12-12-12-6	διατονικός	σημ. διαρ. αλλ. 6. κόμ.	φθορά 6 κόμ.	χρόα	χρόα

1970	Πανάς Κωνσταντίνος, <i>Θεωρία, Μέθοδος</i>	--	αναφορά	12-12-6	--	8χορδο Π-Π' 13-3-12-12-3-13-12	διατονικός	φθορές εναρμ.	φθορά 6 κόμ.	χρόα 4-12-14	χρόα 14-4-4-20
1972	Ευθυμιάδης Αβραάμ, <i>Μαθήματα ΒΜ</i>	αναφορά 3-3-24-12	--	12-12-6	--	4χορδο 12-12-6	διατονικός	σημ. διαρ. αλλ. 6. κόμ.	φθορά 6 κόμ.	χρόα 4-14-12-12	χρόα 14-4-4-20
1977	Χατζηθεοδώρου Θεόδωρος, <i>Απλή Μέθοδος</i>	--	--	12-12-6	--	«μετέχει διατονικού»	διατονικός	φθορές εναρμ. 6. κόμ.	φθορά 6 κόμ.	χρόα	χρόα
1977	Χατζηθεοδώρου Γεώργιος, <i>Μέθοδος Διδασκαλίας</i>	--	--	--	--	--	--	σημ. διαρ. αλλ. 6. κόμ.	φθορά 6 κόμ.	χρόα	χρόα
1978	Αλυγιζάκης Αντώνιος, <i>Θέματα ΕΜ</i>	--	--	12-12-6	--	διαπασών Γ-Γ' 12-12-6-12-12-12-6	--	σημ. διαρ. αλλ. 6. κόμ.	φθορά 6 κόμ.	φθορά	φθορά
1981	Μαυρουδής Περικλής, <i>Η Τέχνη της ΒΜ</i>	αναφορά 3-3-24-12	αναφορά 12-13-3	12-12-6	--	διαπασών Γ-Γ' 12-12-6-12-12-12-6	διατονικός	σημ. διαρ. αλλ. 6. κόμ.	φθορά 6 κόμ.	χρόα	χρόα
1982	Καράς Σίμων, <i>Μέθοδος - Θεωρητικών</i>	αναφορά 3-3-24-12	αναφορά 12-13-3	12-12-6	N-Γ 12-12-5½	διαπασών Γ-Γ' 12-12-5½-12-12-12-5½	μαλακός διατονικός	σημ. διαρ. αλλ. 6. κόμ.	φθορά 6 κόμ.	χρόα	χρόα
1983	Τσατσαρώνης Γεώργιος, <i>Μουσική Σκντάλη</i>	--	--	--	--	--	--	σημ. διαρ. αλλ. 6. κόμ.	--	--	--
1984	Βαλληνδράς Απόστολος, <i>Στοιχειώδης Θεωρία</i>	αναφορά 3-3-24-12	--	ευρωπαϊκό 12-12-6	--	διαπασών Γ-Γ' 12-12-6-12-12-12-6	--	σημ. διαρ. αλλ. 6. κόμ.	φθορά 6 κόμ.	χρόα	χρόα
1984	Δεβρελής Αστέριος, <i>Πηδάλιον</i>	αναφορά 3-3-24-12	--	12-12-6	--	διαπασών Γ-Γ' 12-12-6-12-12-12-6	--	σημ. διαρ. αλλ. 6. κόμ.	φθορά 6 κόμ.	χρόα 4-12-14-12	χρόα 14-4-4-20
1985	Πασχαλίδης Ζαχαρίας, <i>Εκκλησιαστική ΒΜ</i>	--	--	--	--	διαπασών Γ-Γ' 12-12-6-12-12-12-6	--	σημ. διαρ. αλλ. 6. κόμ.	φθορά 6 κόμ.	χρόα 4-12-14-12	χρόα 14-4-4-20
1987	Κόρα Δημοσθένους, <i>Αίσθημα</i>	--	--	12-12-6	--	--	--	--	--	--	--
1988	Κακουλίδης Γεώργιος, <i>Θεωρία και Πράξις</i>	--	--	--	--	4χορδο 12-12-6	--	σημ. διαρ. αλλ. 6. κόμ.	φθορά 6 κόμ.	χρόα	χρόα
1994	Αθανασόπουλος Γεώργιος, <i>Θεωρία ΒΜ</i>	--	--	12-12-6	--	διαπασών διατονική Γ-Γ' 12-12-6-12-12-12-6	--	σημ. διαρ. αλλ. 6. κόμ.	φθορά 6 κόμ.	χρόα	χρόα
1996	Κατσιφής Βασίλειος, <i>Έλξεις</i>	--	--	12-12-6	--	διαπασών Π-Π' 12-6-12-12-6-12-12 (με έλξη στη Βου)	--	--	φθορά 6 κόμ.	--	--
2003	Κωνσταντίνου Γεώργιος, <i>Θεωρία και Πράξη</i>	αναφορά 3-3-24-12	αναφορά 12-13-3	12-12-6	N-Γ 12-12-5½	διαπασών Γ-Γ' 12-12-5½-12-12-12-5½	μαλακός διατονικός	σημ. διαρ. αλλ. 6. κόμ.	φθορά 6 κόμ.	χρόα	χρόα
2007	π. Σπυρίδων Αντωνίου <i>Θεωρία και Πράξη</i>	--	--	12-12-6	--	--	διατονικός	σημ. διαρ. αλλ. 6. κόμ.	φθορά 6 κόμ.	χρόα	χρόα

